

บทความ

พุทธจริยศาสตร์กับปัญหา ความเป็นอัตนิยม

พระมหาไพรัชน์ เขียนวงศ์

บันทึกของบรรณาธิการ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๘ เรื่อง “พุทธจริยศาสตร์เถรวาทเป็นอัตนิยมหรือไม่” ในการดัดแปลงเป็นบทความนี้ บรรณาธิการได้ปรับปรุงแก้ไขภาษาในบางแห่ง เพื่อความเหมาะสม บทความนี้มุ่งวิเคราะห์ปัญหาเฉพาะอันหนึ่ง คือ ความเป็นอัตนิยม (egoism) ซึ่งผู้อยู่ในวงการปรัชญาจะเข้าใจกันดี สำหรับผู้อ่านที่อยู่นอกวงการนี้ บรรณาธิการขอแนะนำเพียงสั้น ๆ ว่าอัตนิยมคือแนวคิดที่เห็นว่าการกระทำทุกอย่างของมนุษย์ (รวมทั้งการกระทำที่ดีเป็นการเสียสละเพื่อผู้อื่นอย่างไม่หวังผลตอบแทน) ล้วนแฝง การคิดถึงประโยชน์ของตนเองทั้งสิ้น มีนักวิชาการตะวันตกบางคนคิดว่าพุทธธรรมมีแนวโน้มเป็นอัตนิยม ท่านพระมหาไพรัชน์ ได้พยายามตอบปัญหาดังกล่าวนี้อย่างดี ดังปรากฏในบทความนั้นแล้ว

ในการตอบปัญหาว่าพุทธจริยศาสตร์เถรวาทเป็นอัตนิยมหรือไม่ หากเราแยกแยะพุทธจริยศาสตร์ออกเป็น ๒ ระบบ จะทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้น ผู้เขียนจึงจะขอเริ่มต้นด้วยการจำแนก ดังกล่าวนั้น

พุทธจริยศาสตร์เถรวาทระดับโลกียะ

พระพุทธเจ้าได้ชื่อว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ก่อนที่จะปรินิพพาน พระพุทธองค์ได้ตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า 'โย โว อานนทมยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญุตโต โส โว มมจฺเจน สุตฺตา.' แปลว่า 'ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเวลาล่วงลับไปแล้ว' ในที่นี้ คำว่า ธรรม คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกกับพระอภิธรรมปิฎก เป็นส่วนใหญ่ ทั้งในส่วนที่เป็นสังฆธรรม คือ ความจริงตามธรรมชาติ และจริยธรรม คือหลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุด ได้แก่ นิพพาน อันทำให้ทุกข์ทั้งปวงดับไปโดยสิ้นเชิง ส่วนวินัยเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นเพื่อเป็นระเบียบปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ เพื่อให้ดำรงตนอยู่ในกรอบที่ขอบธรรมอันเชื้อต่อการปฏิบัติธรรม เพื่อเข้าถึงความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง คือ นิพพาน นอกจากนี้ วินัย ยังมีเนื้อหาเป็นข้อกำหนดเกี่ยวกับการจัดระบบความเป็นอยู่ของชุมชนสงฆ์ การปกครอง การสอบสวนพิจารณาคดี การลงโทษ ตลอดจนถึงระเบียบปฏิบัติและมรรยาทต่างๆ ในการต้อนรับแขก ในการไปเป็นอาคันตุกะ และในการใช้สาธารณสมบัติ เป็นต้น ส่วนวินัยของชาวบ้านทั่วไปหรืออาคาริยวินัย ได้แก่ ศีล ๕ หรือ สิกขาบท ๕ เป็นต้น อันเป็นข้อสำเหนียก หรือข้อฝึกหัดความประพฤติ ๕ อย่าง ธรรมและวินัยดังกล่าวมานี้มีเนื้อหาที่เป็นทั้งโลกียะและโลกุตระ

หลักคำสอนในระดับโลกียะ เป็นหลักคำสอนพื้นฐานเพื่อความผาสุก หรือเพื่อความอยู่ดีกินดีของชาวโลก กล่าวคือ เป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้ตนเองและผู้อื่นมีความสุขแบบชาวบ้านทั่วไป ซึ่งเป็นความสุขที่อยู่ในวงวนของการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพสาม คือ กามภพ (ภพของผู้ยังแสวงกามคุณ) รูปภพ (ภพของผู้เข้าถึงรูปฌาน) และอรุภพ (ภพของผู้เข้าถึง

อรุฌาน) หลักธรรมที่สอนโดยมีจุดมุ่งหมายดังกล่าวมานี้ เรียกว่า โลกียธรรม คือ ธรรมอันเป็นวิสัยของชาวโลก ซึ่งมีอยู่มากมายในพุทธศาสนา จะยกมาพอเป็นตัวอย่างเท่าที่เห็นสมควร คือ ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตินิกกรรม ๔ หมายถึง หลักธรรม ๔ ประการที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หรือหลักธรรม ๔ ประการ อันอำนวยการประโยชน์สุขขั้นต้น กล่าวคือ ผู้ปรารถนาจะมีทรัพย์ ยศ เกียรติ ไม้ตรี ฯลฯ ต้องปฏิบัติตามธรรม ๔ ประการนี้^๑ ซึ่งมีเนื้อหาโดยสังเขปดังนี้

๑. อุฏฐานสัมปทา ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยความหมั่น กล่าวคือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความขำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจตราหาอุบายวิธีที่สามารถดำเนินการให้ได้ผลดี

๒. อารักขสัมปทา ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยการรักษา กล่าวคือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานของตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยขอบธรรมด้วยกำลังงานของตนไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. กัลยาณมิตตตา ได้แก่ คบคนดีเป็นมิตร กล่าวคือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนาสำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา

๔. สมชีวิตา ได้แก่ มีความเป็นอยู่เหมาะสม กล่าวคือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เลี่ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ผิดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้อยู่ได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้

หลักธรรมนี้ กล่าวโดยสรุป คือ สอนให้ขยันหา รักษาดี มีกัลยาณมิตร เลี่ยงชีวิตพอเหมาะสม กล่าวคือ มุ่งให้ผู้ปฏิบัติตามสามารถพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีความสำคัญมากในการดำรงชีพของคฤหัสถ์ เมื่อปฏิบัติตามธรรมนี้แล้วย่อมไม่มีความอึดอัดขัดสนในเรื่องปัจจัยการดำรงชีพ มีหน้าซำยังอาจจะเป็นผู้ร่ำรวยด้วยโภคทรัพย์สมบัติก็ได้ และเมื่อร่ำรวยแล้วก็เผื่อแผ่

เจือจางหรือสร้างสิ่งอันเป็นประโยชน์แก่สังคมด้วย บุคคลที่ประพฤติปฏิบัติได้เช่นนี้ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ ส่วนชีวิตของพระสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้เป็นชีวิตที่พึ่งวัดน้อยที่สุด ทั้งนี้เพื่อให้พระภิกษุอุทิศเวลาและแรงงานไปในด้านกิจการเกี่ยวกับธรรมให้มาก ๆ โดยไม่ต้องมัวห่วงกังวลกับการแสวงหาวัตถุในคำสอนเรื่อง กามโกติ ๑๐ (ผู้ครองเรือน, คฤหัสถ์ ๑๐ ประเภท)^๓ พระพุทธเจ้า ทรงจำแนกคนครองเรือนออกเป็น ๑๐ ประเภท จัดเป็นชั้น ๆ ได้ ตั้งแต่ร้ายไปถึงดีและที่ดีก็มีหลายระดับ คฤหัสถ์ที่ดี น่าเคารพนับถือแท้จริง คือ ประเภทที่ ๑๐ ดังมีเนื้อหาโดยย่อตามนัยที่ปรากฏทางพระพุทธศาสนานำมาอธิบายไว้ ดังนี้^๔

กลุ่มที่ ๑ หาทรัพย์โดยทางไม่ชอบธรรม

๑. ได้ทรัพย์มาแล้ว ไม่เลียงตนให้เป็นสุข ทั้งไม่เผื่อแผ่แบ่งปัน และไม่ใช้ทำความดี (เสียทั้ง ๓ ส่วน : หนึ่ง แสวงหาโดยไม่ชอบธรรม สอง ได้มาแล้วไม่เลียงตนให้เป็นสุข สาม ไม่เผื่อแผ่แบ่งปันใช้ทำความดี-คำอธิบายหลังเครื่องหมาย : เป็นของผู้เขียน)

๒. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลียงตนให้เป็นสุข แต่ไม่เผื่อแผ่แบ่งปัน และไม่ใช้ทำความดี (เสีย ๒ ส่วน คือ ๑ ส่วน : ส่วนดี คือ เลียงตนให้เป็นสุข)

๓. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลียงตนให้เป็นสุขด้วยเผื่อแผ่แบ่งปัน และใช้ทำความดีด้วย (เสีย ๑ คือ ๒ ส่วน : ส่วนเสีย คือ แสวงหาโดยไม่ชอบธรรม)

กลุ่มที่ ๒ หาชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง

๔. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๑ (เสีย ๓ คือ ๑ : เสียทั้ง ๓ ส่วน เช่นเดียวกันกับข้อ ๑ ส่วนดี ๑ คือ ในกรณีที่เป็นการแสวงหาโดยชอบธรรม)

๕. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๒ (เสีย ๒ คือ ๒)

๖. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๓ (เสีย ๑ คือ ๓)

กลุ่มที่ ๓ หาโดยชอบธรรม

๗. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๑ (เสีย ๒ คือ ๑)

๘. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๒ (เสีย ๑ คือ ๒)

๙. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๓ แต่ยังติด ยังมัวเมาหมกมุ่น กินใช้ทรัพย์สมบัติ โดยไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่จะทำตนให้เป็นอิสระเป็นนายเหนือโภคทรัพย์ได้ (เสีย ๑ คือ ๓)

พวกพิเศษ ผู้ที่แสวงหาชอบธรรม และใช้อย่างมีสติสัมปชัญญะ มีจิตใจเป็นอิสระ มีลักษณะดังนี้

๑๐. แสวงหาทรัพย์โดยทางชอบธรรม ได้มาแล้วเลียงตนให้เป็นสุข เผื่อแผ่แบ่งปัน และใช้ทรัพย์นั้นทำความดี ไม่ลุ่มหลงไม่หมกมุ่นมัวเมา กินใช้ทรัพย์สมบัติ โดยรู้เท่าทันเห็นคุณค่าทางดีทางเสียของมัน มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้น เป็นนายเหนือทรัพย์

ประเภทที่ ๑๐ นี้ พระพุทธเจ้าสรรเสริญว่าเป็นผู้เลิศประเสริฐสูงสุด ควรชมทั้ง ๔ สถาน คือ เป็นคฤหัสถ์แบบฉบับที่น่าเคารพนับถือ เพราะเป็นผู้ที่ทำทั้งประโยชน์แก่ตนเอง และผู้อื่น จริงอยู่ แม้ว่าบุคคลประเภทที่ ๒ ๕ และ ๘ ซึ่งแสวงหาเฉพาะประโยชน์ตน และพระองค์ก็ทรงถือว่าเป็นความดีในระดับหนึ่ง คือ รู้จักทำให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง แต่ในขณะเดียวกันก็ทรงชี้ให้เห็นว่าการกระทำเช่นนี้ยังมีข้อเสียอยู่ เพราะยังไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น ดังนั้น คฤหัสถ์ประเภทที่ ๑๐ จึงได้ชื่อว่าเป็นชาวบ้านแบบฉบับตามคติของพุทธศาสนา ที่สอนให้แสวงหาประโยชน์แก่ตนเอง และแบ่งปัน ทำประโยชน์แก่ส่วนรวมด้วย ดังจะเห็นได้จากหลักคำสอนต่าง ๆ ในพุทธศาสนา จะมีเรื่อง ทาน การให้สิ่งของแก่ผู้อื่น หรือจาคะ การเสียสละแบ่งปัน ปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น สังคหวัตถุธรรม ๔ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ด้วยความรักสามัคคี มี ๔ ประการ คือ ทาน การให้ หรือการช่วยเหลือกัน

ด้วยสิ่งของ ตลอดถึงการให้ความรู้และคำแนะนำสั่งสอน ด้วย ปิยวาจา การพูดจาต่อกันด้วยวาจาไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคีอันจะก่อให้เกิดไมตรีและความรักใคร่ฉันท์กัน อุตตริยาการชวนช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ และสมานัตตตา การทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม)^๕ และบุญกิริยาวัตถุ ๓ (ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, หลักการทำความดี ๓ ประการ คือ ทาน ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ ศีล ทำบุญด้วยการรักษาศีล ภาวนา ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือ ผูกอบบรมจิตใจ)^๖

นอกจากหลักคำสอนดังกล่าวมา พุทธจริยศาสตร์เถรวาทระดับโลกียะยังมีคำสอนพื้นฐานเพื่อความร่วมมือกันอย่างปกติสุข หรืออาจเรียกว่า เป็นจริยธรรมพื้นฐานในทางพุทธศาสนาก็ได้ นั่นคือ ศีล ๕ ซึ่งมีเนื้อหาโดยสังเขป ดังนี้^๗

๑. เว้นจากการทำลายชีวิต กล่าวคือ ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านชีวิตร่างกาย

๒. เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ กล่าวคือ ไม่ลักขโมย โดยประพฤติหรือดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านทรัพย์สินและกรรมสิทธิ์

๓. เว้นจากการประพฤติดินในกาม กล่าวคือ การดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านคู่ครอง การไม่นอกใจคู่ครองของตน

๔. เว้นจากการพูดเท็จ กล่าวคือ การดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาเท็จ โกหก หลอกลวงตบตรอนประโยชน์หรือแกล้งทำลายผู้อื่น

๕. เว้นจากการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท กล่าวคือ ไม่เสพยาของมึนเมาทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นเหล้า บุหรี่ ยาม้า กัญชา เฮโรอีน โดยมีความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากความประมาทพลาดพลั้งคือเป็นอยู่ด้วยสติตนเอง

เบญจศีลนี้มีข้อที่ควรสังเกต คือ ข้อ (๑) ถึง (๔) จะมีการล่องละเมิดต่อเนื่องกันผู้อื่น ส่วน (๕) แม้อยู่ผู้เดียวก็ละเมิดได้ และทั้ง ๕ ข้อนี้เมื่อมีการล่องละเมิดย่อมสร้างความเดือดร้อนเสียหายให้แก่ทั้งตนเองและบุคคลอื่น นอกเหนือจากเบญจศีลที่กล่าวมา ปราชาญทางพุทธศาสนาในยุคหลังพุทธกาล ได้นำเอาธรรมบางข้อที่เข้าคู่กันกับศีล ๕ มาจัดวางเป็นหมวดขึ้นสำหรับแนะนำให้คฤหัสถ์ปฏิบัติคู่กันไปกับ เบญจศีล โดยเรียกชื่อว่า เบญจธรรม (ธรรม ๕ ประการ) หรือเบญจกัลยาณธรรม ผู้ที่ปฏิบัติธรรมหมวดนี้จะสนับสนุนให้การปฏิบัติตาม ศีล ๕ ได้ผลดียิ่งขึ้น เนื้อหาของเบญจธรรมเรียงตามลำดับให้เข้าคู่กับเบญจศีล คือ

๑. เมตตาและ กรุณา หมายถึง มีความสงสารผู้มีความทุกข์และพยายามช่วยเหลือให้พ้นจากทุกข์นั้น

๒. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การประกอบอาชีพที่สุจริตไม่ผิดศีลธรรม

๓. กามสังวร หมายถึง การรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์หรือเรื่องรักใคร่ไม่ให้ผิดศีลธรรม บางท่านใช้ธรรมข้อ สทวารสันโดษ คือ ความยินดีด้วยคู่ครองของตน

๔. สัจจะ หมายถึง การพูดคำสัตย์จริง

๕. สติสัมปชัญญะ หมายถึง การมีความระลึกรู้เท่าทันปัจจุบัน หรือรู้ตัวทั่วพร้อมในทุกขณะการกระทำทั้งทางกาย วาจา ใจ

สำหรับเบญจศีลกับเบญจธรรมที่นำเสนอมานี้ ผู้เขียนเห็นว่า เป็นเรื่องเดียวกันแต่มีจุดเน้นที่ต่างกัน เบญจศีลเน้นที่เจตนางดเว้น อาจเรียกได้ว่า เป็นจริยธรรมพื้นฐานในเชิงลบ ส่วนเบญจธรรมเน้นที่ภาวะธรรมนั้นว่าเป็นสิ่งที่บุคคลต้องมีและลงมือปฏิบัติ อาจเรียกได้ว่า เป็นจริยธรรมพื้นฐานในเชิงบวก อนึ่ง หลักธรรม คือ สาราณียธรรม ๖ แปลว่า ธรรมที่ช่วยให้ระลึกถึงกันและกัน หมายถึง ธรรมที่เป็นหลักในการสร้างความสามัคคีของหมู่คณะและสังคมให้เจริญรุ่งเรือง ก็นับว่า

มีเนื้อหาที่สอนให้เผื่อแผ่แก่สังคมโดยแท้ กล่าวโดยสังเขปแล้ว มีดังนี้

๑. เมตตาทายกรรม ได้แก่ การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อสมาชิกในหมู่คณะเดียวกัน นับตั้งแต่ภายในครอบครัว สังคม และเพื่อนร่วมชาติ ตลอดถึงเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น ด้วยการอนุเคราะห์ช่วยเหลือคนที่อ่อนแอกว่า ไม่เห็นแก่ตัวหรือเอาตัวรอดแต่ผู้เดียว

๒. เมตตาจริกรรม ได้แก่ การพูดจาต่อกันด้วยความสุภาพ ไม่พูดค่อนข้างดุนินทา เมื่อมีปัญหาขัดแย้งกันก็พูดจาทกลงกันด้วยเหตุผล

๓. เมตตาเมตตากรรม ได้แก่ การคิดดีปรารถนาดีต่อกัน ไม่มองผู้อื่นในแง่ร้าย ไม่คิดทำร้ายซึ่งกันและกัน ดีใจด้วยเมื่อหมู่คณะได้ดี เสียใจด้วยเมื่อเขาประสบความเดือดร้อนเสียหาย

๔. สาธารณโภคี ได้แก่ การแบ่งปันสิ่งของให้แก่กันและกัน โดยเฉพาะแก่สมาชิกในหมู่คณะเดียวกันที่มีความอดคอดัดสน และไม่ทำลายทรัพย์สินซึ่งเป็นสาธารณประโยชน์

๕. สีสลัมมัญญา ได้แก่ มีความประพฤติสุจริตดีงาม มีระเบียบวินัยเสมอเหมือนสมาชิกในหมู่คณะ รวมทั้งมีอาชีพที่สุจริตด้วย

๖. ทิฏฐิสามัญญา ได้แก่ มีความเห็นชอบร่วมกัน เมื่อเกิดปัญหาใดๆ ก็หาทางแก้ไข โดยร่วมกันคิดและตัดสินใจร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างคิด ต่างคนต่างเห็นว่าตัวเองถูก

เท่าที่กล่าวมาในเรื่องนี้ เพื่อชี้ให้เห็นว่า พุทธจริยศาสตร์เดรวาพระดะดับโลกิยะนั้น เป็นหลักคำสอนพื้นฐานเพื่อความผาสุกของชาวโลก เพราะเนื้อหาคำสอนเน้นไปที่การแสวงหาประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและบุคคลอื่น เช่น สอนให้ขยันประกอบสัมมาอาชีพ สร้างฐานะทาง

เศรษฐกิจ จนกระทั่งสามารถพึ่งตนเองได้ และชวนช่วยกันกิจธุระเพื่อคนอื่น หรือบำเพ็ญประโยชน์แก่ส่วนรวมตามโอกาสหรือความสามารถที่จะอำนวยให้ ซึ่งจะทำให้สังคมร่มเย็นเป็นสุข และสมาชิกในสังคมนั้นก็จะได้มีโอกาสพัฒนาตน เพื่อให้ก้าวสูงขึ้นไปสู่ความดีหรือได้รับประโยชน์ชั้นสูงขึ้นไปอีก กล่าวคือ คำสอนในระดับโลกิยะนี้ เป็นพื้นฐานเพื่อเตรียมจิตใจให้พร้อมพอกที่จะพัฒนาตนเองไปสู่การปฏิบัติธรรมในชั้นสูงขึ้นไปทีเรียกว่า โลกุตตรธรรม

พุทธจริยศาสตร์เดรวาพระดะดับโลกุตตระ

ในตอนที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้นำเสนอพุทธจริยศาสตร์เดรวาพระดะดับโลกิยะมาบ้างแล้ว โดยได้ยกเอาโลกิยธรรมมาแสดงให้เห็นพอเป็นตัวอย่าง ทั้งนี้เพราะโลกิยธรรมนั้นมีจำนวนมากมาย แต่โลกุตตรธรรม ซึ่งเป็นธรรมอันยอดเยี่ยมของโลก หรือธรรมที่พ้นวิสัยของชาวโลกทั่วไปนั้น มีอยู่เพียง ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ ธรรมอื่นใดที่ไม่ใช่ ๙ ประการนี้ จัดเป็นโลกิยธรรมทั้งหมด

มรรค ได้แก่ ทางอันให้ถึงความเป็นอริยบุคคลแต่ละขั้น หรือญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด มี ๔ ขั้นเรียงจากต่ำไปหาสูงมีดังต่อไปนี้

๑. โสดาปัตติมรรค คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน ละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส

๒. สกทาคามีมรรค คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี ละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อข้างต้น กับทำราคะโทสะ และโมหะให้เบาบางลง

๓. อนาคามีมรรค คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี ละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง ๕ ประการ

๔. อรหัตตมรรค คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ ละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐

ผล ได้แก่ วิชาที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้น ๆ มี ๔ คือ

๑. โสดาปัตติผล ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย
๒. สกทาคามีผล ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย
๓. อนาคามีผล ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย
๔. อรหัตตผล ผลอันพระอรหัตพึงเสวย

นิพพาน ในที่นี้หมายถึง อนุปาทิเสสนิพพาน คือ การดับกิเลสโดยไม่มีเบญจขันธ์เหลืออยู่ ได้แก่ พระอรหัตต์ที่สิ้นชีวิตลง

จะเห็นได้ว่า พุทธจริยศาสตร์ระดับโลกุตตระนี้เป็นหลักคำสอนชั้นสูงเมื่อกระแสจิตก้าวเข้าสู่โสดาปัตติมรรคและผู้ปฏิบัติมีบุญบารมีและความเพียรถึงพร้อม ย่อมได้รับโสดาปัตติผล สำเร็จเป็นโสดาบันบุคคล หรือพระโสดาบัน ซึ่งเป็นพระอริยบุคคลขั้นแรก ขึ้นสูงขึ้นไปตามลำดับ คือพระสกทาคามี พระอนาคามี และชั้นสูงสุด คือ พระอรหัตต์ ซึ่งเป็นบุคคลในอุดมคติของพุทธศาสนา เพราะเป็นผู้ที่ได้บรรลุประโยชน์อย่างยิ่ง คือ นิพพาน และได้บำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่างแท้จริง จริงอยู่แม้ว่า ในระดับโลกุตตระนี้จะเน้นที่การแสวงหาประโยชน์แก่ตนเอง เช่น การมุ่งปฏิบัติธรรมเพื่อให้ได้บรรลุผลขั้นต่างๆ นั้น แต่ในระหว่างการปฏิบัติเพื่อขัดเกลาดนเองท่านก็สามารถช่วยเหลือคนอื่นไปด้วย ยิ่งเมื่อท่านได้บรรลุประโยชน์ตน คือ สำเร็จเป็นพระอรหัตต์แล้วเวลาส่วนมากจะเข้าไปในการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากพระพุทธรุจิรายวัตร และวัตรปฏิบัติของพระอรหัตต์ทั้งหลาย

พุทธจริยศาสตร์เกรวาททั้ง ๒ ระดับ ตามที่ได้นำเสนอมานี้ เป็นหลักคำสอนที่เกี่ยวกับการบรรลุอรรถะหรือประโยชน์ทั้งสามขั้น คือ ขั้นต้น เป็นประโยชน์เกี่ยวกับปัจจัยในการดำรงชีพ ซึ่งจะบรรลุได้ด้วยการปฏิบัติตามทิวฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกรรม ขั้นสูง ได้แก่ ความมีจิตใจเจริญองงามด้วยคุณธรรมความดี ทำให้

ชีวิตนี้มีค่าและเป็นหลักประกันชีวิตในภพหน้า ซึ่งจะสำเร็จได้ด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา ความถึงพร้อมด้วยศีล ความถึงพร้อมด้วยการบริจาค และความถึงพร้อมด้วยปัญญา เรียกว่า สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรรม (ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เบื้องต้น) และขั้นสูงสุดหรือประโยชน์อย่างยิ่ง (ปรมาตถประโยชน์) ได้แก่ นิพพาน ซึ่งจะบรรลุได้โดยการปฏิบัติตามมรรคมงคล ๘ และคำสอนในระดับโลกุตตระ ทั้งนี้ผู้ปรารถนาจะได้ประโยชน์ดังกล่าวมาจะต้องลงมือปฏิบัติเอง จึงจะได้บรรลุผลสมความปรารถนา นอกจากนี้ พุทธจริยศาสตร์ทั้ง ๒ ระดับนี้ ยังเกี่ยวข้องการบรรลุประโยชน์ตน และการบำเพ็ญประโยชน์ให้ผู้อื่นด้วย ทั้งนี้เพราะประโยชน์สามขั้นข้างต้น จัดแบ่งใหม่ได้อีก ดังนี้

๑. อัตตัตถะ ประโยชน์ตน จำแนกได้เป็น ๓ ระดับ คือ ประโยชน์ขั้นต้น ประโยชน์ขั้นสูง และประโยชน์อย่างยิ่ง

๒. ปรัตถะ ประโยชน์ผู้อื่น จำแนกได้เป็น ๓ ระดับ ดังเช่นประโยชน์ตนนั้น

๓. อุภยัตถะ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือจุดหมายร่วมกัน ได้แก่ประโยชน์หรือจุดหมายทุกอย่างที่เกื้อกูลแก่การบำเพ็ญและการบรรลุประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่น ในระดับทั้งสามที่กล่าวมาแล้ว

กล่าวโดยสรุป ระบบพุทธจริยศาสตร์นี้มีรากฐานมาจากการตรัสรู้หรือวิจจธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสรู้นี้มีรากฐานมาจากธรรมชาติหรือเป็นความจริงเช่นนั้นตามธรรมดาอยู่แล้ว พระองค์ทรงรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งอันเป็นธรรมดาดังกล่าวมา จึงทรงมีพระกรุณาคุณสั่งสอนเวไนยสัตว์โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ เพื่อให้เกิดปัญญารู้เห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง อันจะทำให้ปล่อยวางและหลุดพ้นจากความทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง คำสั่งสอนของพระองค์เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ศีลธรรม ซึ่งเป็นคำสอนที่ชี้ให้เห็นว่าสิ่งใดควรงดเว้น

สิ่งใดควรกระทำ สิ่งใดเป็นบุญ สิ่งใดเป็นบาป จุดมุ่งหมายในการสอนศีลธรรมดังกล่าวมามีหลายระดับที่เรียกว่า อรรถะหรือประโยชน์ ๓ นั้นเอง พระองค์มีได้ทรงบังคับให้ทุกคนบรรลุปรมัตถประโยชน์ เพียงแต่ทรงบอกว่า บัณฑิตผู้ฉลาดจะไม่หยุดหรือพอใจแค่ประโยชน์ชั้นต่ำ ต้องพัฒนาตนให้ก้าวขึ้นไปสู่ประโยชน์ชั้นสูงและประโยชน์อย่างยิ่ง และในการบำเพ็ญเพียรเพื่อให้ตนได้บรรลุปริโยชน์ชั้นต่างๆ นั้น พระองค์ทรงสอนให้แสวงหาโดยชอบธรรม ไม่ดำเนินการใดๆ อันจะนำมาซึ่งความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น และเมื่อเราได้บรรลุปริโยชน์ตนไม่ว่าจะเป็นประโยชน์ในระดับใด ก็ทรงสอนให้เสียสละแบ่งปันหรือให้โอกาสแก่ผู้อื่นเพื่อบรรลุปริโยชน์เช่นนั้นด้วย ดังจะเห็นได้จากคำสอนในพุทธจริยศาสตร์ระดับโลกียะและโลกุตระที่กล่าวมา และที่จะนำเสนอต่อไปในการตอบปัญหาที่ว่า พุทธจริยศาสตร์เดรวาทเป็นอัตนียมหรือไม่? ซึ่งผู้เขียนจะได้นำเสนอต่อไป

พุทธจริยศาสตร์เดรวาทระดับโลกียะบางประการดูเหมือนจะเป็นอัตนียม แต่ไม่เป็น

ก่อนที่จะตอบคำถามที่ตั้งไว้นั้น เรามาทบทวนกันดูก่อนว่า อัตนียมที่ว่ามีมีความหมายว่าอย่างไร? คำว่าอัตนียม เป็นคำที่มีความหมายกว้าง และใช้ในหลายระดับ แต่ในที่นี้หมายถึงอัตนียมทางจริยศาสตร์เท่านั้น และเท่าที่ศึกษามาพอจะสรุปความหมายและระดับของอัตนียมทางจริยศาสตร์ได้ ๒ อย่าง คือ

(๑) ทรคนะที่ถือว่า มนุษย์ควรแสวงหาผลประโยชน์ ส่วนตัวให้มากที่สุด

(๒) ทรคนะที่ถือว่า มนุษย์ควรแสวงหาผลประโยชน์แก่ตนและคนที่เป็ญญาติหรือพวกพ้องของตนเอง

จะเห็นได้ว่า (๑) มีความหมายที่แคบกว่า (๒) และเป็นอัตนียมของเอพิคคิวรัสกับสอปลันั้นเอง (๒)

เป็นอัตนียมที่มีพื้นฐานมาจากชีววิทยา ที่เห็นว่า นอกจากผลประโยชน์ส่วนตัวแล้ว มนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์สังคม ก็ควรจะแสวงหาผลประโยชน์เพื่อสังคมที่ตนอาศัยอยู่ด้วย โดยนัยนี้ จึงมีความหมายที่กว้างกว่า (๑) ทั้งสองทรคนะนี้ล้วนเห็นว่า การแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นสิ่งที่ดี หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความเห็นแก่ตัวเป็นสิ่งที่ดี นั่นคือ มนุษย์ควรเห็นแก่ตัว ต่อคำถามที่ตั้งไว้ว่า พุทธจริยศาสตร์เดรวาทเป็นอัตนียมหรือไม่? ก็เท่ากับถามว่า พุทธจริยศาสตร์เดรวาทเป็นอัตนียมตามความหมายทั้ง ๒ อย่าง หรืออย่างใดอย่างหนึ่งใน ๒ อย่างนั้นหรือไม่?

การที่จะตอบคำถามดังกล่าวมา ถ้าเราได้ทราบเนื้อหาของ (๑) กับ (๒) บ้างก็จะทำให้เห็นประเด็นชัดขึ้น ดังนั้น จึงขอสรุปอัตนียมของ (๑) กับ (๒) เสียก่อน เอพิคคิวรัส ถือว่า ความสุข (happiness) กับความสำราญ (pleasure) เป็นสิ่งเดียวกันและเขาเน้นที่ความสุขใจ หรือประโยชน์ทางใจ ความสุขใจในทรคนะของเขา คือ การที่ได้ครุ่นคิดถึงเรื่องราวต่างๆ รวมถึงการได้ชื่นชมสุนทริยภาพ ซึ่งเขาถือว่าเป็นความสุขระยะยาว และเข้มข้นกว่าความสุขทางกาย เพราะใจสามารถเสวยสุขจากการคิดถึงเรื่องอดีตปัจจุบันและอนาคต ดังนั้น ความสุขใจจึงอยู่ได้นานกว่าความสุขกาย ส่วนร่างกายรับรู้เฉพาะความสุขปัจจุบัน เช่น การกิน ดื่ม เที่ยวสำราญ เป็นต้น อันเป็นความสุขทางกายนั้นเป็นความสุขระยะสั้น เพราะสิ่งเหล่านี้ให้ความสุขแก่เราเพียงในขณะที่เรากำลังทำสิ่งเหล่านั้นอยู่ แต่ภายหลังอาจก่อให้เกิดทุกข์โศกตามมามากมายก็ได้ เพราะว่าการกิน ถ้าไม่รู้จักประมาณก็จะทำให้รู้สึกอึดอัดเพราะอาหารไม่ย่อย หรืออาหารเป็นพิษ ส่วนการดื่ม ก็ทำนองเดียวกันส่วนการเที่ยวสำราญ นอกจากจะสูญเสียเงินทองแล้วสุขภาพร่างกายอาจทรุดโทรมได้ และในกรณีที่ไปเที่ยวในสถานเริงรมย์ อาจจะได้รับโรคติดต่อร้ายแรงมาด้วย ซึ่งอย่างหลังนี้นับว่าเป็นความทุกข์กายที่ร้ายแรง ไม่ควรประพฤติปฏิบัติ เอพิคคิวรัสยังเห็นว่า

ในการแสวงหาความสุขให้แก่ตนเองนี้ ไม่ควรแสวงหา
จนขาดการสำรวจระวัง ควรดำเนินไปด้วยความรอบคอบ
มีความซื่อสัตย์และยุติธรรม คุณธรรมเหล่านี้จะช่วย
ให้เราได้รับความสุขส่วนตัวมากยิ่งขึ้น เขากล่าวว่า
“... ความสุขคือภาวะที่ร่างกายปราศจากความเจ็บปวด
และจิตใจปราศจากความสับสน การดื่มสุราและงาน
เลี้ยงที่ไม่เลิกรานั้นไม่ทำให้ชีวิตมีความสุข การพินิจ
ไตร่ตรองด้วยสติสัมปชัญญะโดยใช้เหตุผลตรวจสอบ
ว่า อะไรควรและไม่ควรต่างหากที่ทำให้ชีวิตมีความสุข”^๙
นอกจากจะถือว่าความสุขเป็นสิ่งประเสริฐสุดของชีวิต
แล้ว เอพิคตีส ยังเอาความสุขเป็นเกณฑ์ตัดสินการ
กระทำด้วย กล่าวคือ การกระทำใดที่ให้ความสุขแก่ตน
มากที่สุด ก็เรียกว่า เป็นการกระทำที่ดี ถ้าให้ผลใน
ทางตรงกันข้าม ก็เรียกว่า เป็นการกระทำชั่ว

สำหรับฮอบส์ การที่มนุษย์แสวงหาผลประโยชน์
ส่วนตัวนั้นเป็นธรรมชาติของมนุษย์โดยส่วนใหญ่ กล่าวคือ
มนุษย์ส่วนมากโดยธรรมชาติแล้วจะเห็นแก่ตัว มุ่งแสวงหา
ผลประโยชน์ส่วนตัว คำว่า ประโยชน์ (interest)
ตามนัยที่ฮอบส์กล่าวถึงเขามีได้เจาะจงลงไปว่าเป็น
ทางกายคือปัจจัยในการดำรงชีพหรือเป็นอย่างอื่น ฮอบส์
เป็นนักอรรถนัยโดยเริ่มที่ธรรมชาติของมนุษย์ก่อนว่า
เป็นอย่างไร หรือแสวงหาอะไร เมื่อโดยธรรมชาติเป็น
อย่างนั้นหรือแสวงหาสิ่งนั้นอยู่แล้ว ก็แสดงว่า สิ่งนั้น
เป็นสิ่งที่มีความดีหรือเป็นความดี เขาจึงมิได้สอนอะไร
ใหม่นอกจากให้แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวให้มาก
ที่สุด โดยนัยนี้อาจกล่าวได้ว่า เขาเป็นนักอรรถนัยทาง
จิตวิทยา (Psychological Egoist) แล้วก้าวกระโดด
มาเป็นนักอรรถนัยทางจริยศาสตร์ (Ethical Egoist)
ดังที่เทย์เลอร์ (Taylor) บอกว่า กฎศีลธรรมของฮอบส์
ได้มาจากอรรถนัยทางจิตวิทยาซึ่งคำนึงถึงผลการกระทำ
เป็นสำคัญ^{๑๐} อรรถนัยของฮอบส์สอดคล้องกับความเป็น
ปัจเจกชนนิยม (Individualism) ของเขาซึ่งอาจอธิบาย
ได้ว่า เกิดจากสาเหตุอย่างน้อย สามอย่าง คือ หนึ่ง
การอ่านงานที่เป็นประสบการณ์ทางการเมือง และการ
แปลงานของทูคิเดีส (Thucydides) ที่เกี่ยวกับ

สงครามกลางเมืองและการต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว
สอง การยอมรับในวิธีการรวมกันและแยกกัน (com-
positive-resolutive method) ของกาลิเลโอ ซึ่งฮอบส์
นำมาอธิบายการแก้ไขความขัดข้องในสังคมว่า สังคม
เป็นที่รวมของหลายๆ ชีวิต การแก้ปัญหาความยุ่งยาก
ในสังคมก็โดยการไล่ใจไปที่แต่ละบุคคลหรือเน้นที่ส่วน
ย่อย เมื่อส่วนย่อยดีและรวมกันเป็นสังคมส่วนใหญ่ก็
จะดีเอง สาม การศึกษาในแง่จิตวิทยาซึ่งเขายืนยันว่า
มนุษย์ต้องการมีอำนาจเหนือบุคคลอื่น และความ
ต้องการอำนาจนี้จะสิ้นสุดก็ต่อเมื่อตัวเขาเองสิ้นชีวิต^{๑๑}

เมื่อฮอบส์เห็นว่ามนุษย์ส่วนใหญ่มีความเห็นแก่
ตัวโดยธรรมชาติ เขาก็ไม่ได้สอนให้คนทำลายความเห็น
แก่ตัว แต่กลับแสวงหาวิธีการที่ส่งเสริมให้แต่ละคนแสวง
หาผลประโยชน์ส่วนตัวให้ได้มากที่สุด กล่าวคือ เขาได้
เสนอให้มนุษย์ปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ ซึ่งเป็นเสมือน
กฎศีลธรรม แล้วทำสัญญาประชาคมต่อกันซึ่งก็คือ
การจัดตั้งรัฐขึ้นมา โดยประชาชนในรัฐเป็นคู่สัญญา
ต่อกัน และมีผู้ปกครอง หรือองค์อธิปัตย์เป็นผู้คอย
กำกับควบคุมให้มนุษย์ปฏิบัติตามสัญญาที่ได้ตกลงกันได้
ผู้ใดละเมิดฝ่าฝืนก็จะได้รับการลงโทษ ส่วนผู้ที่ไม่มี
ความผิดใดๆ ก็ดำเนินชีวิตไปตามปกติสุขและแสวงหา
ผลประโยชน์ส่วนตัวได้มากที่สุดตามขอบเขตของกฎ
หมายในรัฐนั้นๆ การที่ฮอบส์เสนอให้มนุษย์แสวงหา
ผลประโยชน์ส่วนตัวให้ได้มากที่สุดก็เท่ากับเสนอว่า
มนุษย์ควรจะรีบหนีจากภาวะธรรมชาติที่เป็นเสมือน
ภาวะสงคราม ในภาวะเช่นนั้นการแสวงหาผลประโยชน์
ส่วนตัวค่อนข้างเป็นไปได้ด้วยความรุนแรง ถึงขั้นสูญเสีย
ชีวิตก็มี เพราะทุกคนอ้างว่ามีสิทธิโดยธรรมชาติเท่าเทียม
กันในอันที่จะครอบครองสิ่งต่างๆ การที่จะหนีจากภาวะ
ธรรมชาตินั้นได้ก็โดยการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติดังกล่าว
มาแล้ว เขาเขียนไว้ใน Elements of Law ว่า

จากความจำเป็นของธรรมชาติดังกล่าวนี้เอง ทำให้
มนุษย์ต้องการ Bonum Sibi หรือสิ่งที่ดีมีประโยชน์ต่อ
ตนเอง และหลีกเลี่ยงสิ่งอันเป็นโทษ แต่ศัตรูที่ร้ายแรง
ของธรรมชาติก็คือความตาย ซึ่งจะพรากมนุษย์จาก

อำนาจที่ตนมีอยู่ และก่อให้เกิดความเจ็บปวดทางกาย
อย่างแสนสาหัสแก่มนุษย์ด้วย^{๖๖}

โดยนัยนี้ ข้อเสนอที่ว่า มนุษย์ควรแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวให้ได้มากที่สุด ควรหลีกเลี่ยงสิ่งอันเป็นทุกขโทษแก่ชีวิตตน ก็เท่ากับเสนอว่า มนุษย์ควรปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ หรือกฎศีลธรรม เพราะกฎเหล่านี้จะยับยั้งไม่ให้มนุษย์แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวจนสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น กล่าวคือ เป็นกฎแห่งการประนีประนอมผลประโยชน์ระหว่างกัน และแม้ว่าความตายจะเป็นความทุกข์อันยิ่งใหญ่แต่เมื่อได้เสพสุขส่วนตนเต็มที่แล้วแม้ความตายจะมาถึงก็ไม่พึงหวาดกลัว

กฎศีลธรรมของฮอบส์ ไม่มีคุณค่าในตัวเอง หรือไม่มีจุดหมายในตัวเอง เพราะกฎเหล่านี้เป็นเพียงวิถีไปสู่ผลประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งอาจหมายถึงปัจจัยในการดำรงชีพและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน อาจกล่าวได้ว่า ฮอบส์พยายามนิรนัย (deduce) สิทธิตามธรรมชาติ กฎธรรมชาติ และคุณธรรมต่างๆ มาจากหลักการปกป้องรักษาตนเอง (principle of self-preservation)^{๖๗} นอกจากนี้จะเห็นว่า มนุษย์ควรแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวแล้ว ในการตัดสินใจอะไรดี อะไรชั่ว ฮอบส์ก็ให้เอาผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นเกณฑ์ตัดสินใจ กล่าวคือ การกระทำใดที่ตัวเองได้ประโยชน์หรือสิ่งใดที่ตัวเองชื่นชอบก็เรียกว่าดี การกระทำใดที่ตัวเองเสียประโยชน์หรือสิ่งใดที่ตนไม่ชอบก็เรียกว่า ชั่ว

ส่วนอรรถนัยที่มีพื้นฐานมาจากชีววิทยานั้น เป็นทั้งอรรถนัยทางจิตวิทยาและจริยศาสตร์ ในแง่ที่เป็นจิตวิทยานั้นคล้ายคลึงกับฮอบส์ แต่จุดเน้นต่างกัน ฮอบส์เน้นภาวะจริงที่มนุษย์เป็นอยู่ โดยมีได้ลงลึกในแง่ชีววิทยา ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งนั้นอธิบายโดยอิงชีววิทยากล่าวคือ ถือว่ามนุษย์เห็นแก่ตัวโดยธรรมชาติ ธรรมชาติสร้างมนุษย์มาเพื่อให้ปกป้องรักษาตัวเอง เพื่อความอยู่รอดของตัวเอง และในการปกป้องรักษาตัวเองนี้มนุษย์ได้รวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือกันเองในด้านการต่างๆ ทำให้มีความผูกพันกันมากขึ้น จนเกิดมโนธรรม

สำนึกในการรักพวกพ้องญาติมิตรตามมา แม้ว่ากลุ่มนี้จะเน้นอรรถนัยทางจิตวิทยา เราก็ถือว่า เป็นอรรถนัยทางจริยศาสตร์ด้วย ทั้งนี้เพราะถ้าภาวะจริงที่พวกเขาเป็นอยู่ไม่ดีหรือไม่มีประโยชน์สำหรับพวกเขา พวกเขาก็คงไม่ยอมจำนนอยู่ในภาวะเช่นนั้น ในที่นี้ภาวะจริง คือ การเห็นแก่ตัวและพวกพ้องของตัวเอง ภาวะที่แฝงอยู่ ก็คือ การเห็นว่าการกระทำหรือพฤติกรรมดังกล่าวมาเป็นสิ่งที่ดีและควรประพฤติปฏิบัตินั่นเอง

กล่าวอีกนัยหนึ่ง อรรถนัยทางจริยศาสตร์ คือ ธรรมชาติที่ถือว่า เป็นสิทธิอันชอบธรรมที่บุคคลจะกระทำการต่างๆ เพื่อผลประโยชน์ของตนเอง ซึ่งก็คือความสุขส่วนตัว สวัสดิภาพส่วนบุคคล โดยไม่ได้ขัดขวางการเห็นแก่ประโยชน์ผู้อื่น ตราบเท่าที่พฤติกรรมดังกล่าวนี้มีส่วนนำไปสู่สวัสดิภาพส่วนตัวของแต่ละคนด้วย ธรรมชาตินี้ถือว่า คุณธรรมต่างๆ เช่น ความเมตตา มีเงื่อนไขเสมอ ความผูกพันต่อกันขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ถ้าผลประโยชน์ขัดกัน ไม่ว่าคู่กรณีจะเป็นญาติหรือคนแปลกหน้า ผลประโยชน์ของตนต้องมาก่อนเสมอ ซึ่งบัทเลอร์ (Butler) นักประโยชน์นิยมคนหนึ่ง เรียกธรรมชาติดังกล่าวนี้ว่า การรักตนเองอย่างสุดซึ้ง (cool self-love)^{๖๘}

อรรถนัยทางจริยศาสตร์ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ โดยเฉพาะอรรถนัยของฮอบส์ ซึ่งผู้เขียนได้นำเสนอโดยแยกพิจารณาเป็น ๓ ประเด็น เพื่อให้เห็นชัดขึ้นจึงขอนำมาเปรียบเทียบกับพุทธจริยศาสตร์ โดยสรุปแล้ว มีดังนี้

ก. ที่มาของพันธะทางศีลธรรม ฮอบส์บอกว่ามาจากกฎธรรมชาติ แต่กฎธรรมชาติของฮอบส์ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่แล้วในจักรวาลหรือไม่ใช่สิ่งที่พระเจ้าสร้างขึ้น แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์ค้นพบได้ด้วยเหตุผลภายในของตน โดยมีวัตถุประสงค์หลักคือเมื่อปฏิบัติตามกฎนี้แล้วจะหลีกเลี่ยงจากสภาวะธรรมชาติได้ และจะมีโอกาสในการแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวของแต่ละคนได้มากที่สุด สำหรับพุทธจริยศาสตร์ พันธะทางศีลธรรม หรือกฎศีลธรรมได้มาจากการตรัสรู้หรือจริยธรรมของพระพุทธ

เจ้า ซึ่งเป็นความจริงที่ดำรงอยู่นั่นเองในธรรมชาติ และการประกาศพระศาสนาของพระองค์ เป็นการสอน ศีลธรรม เพื่อให้มนุษย์ชาติอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข

ข. อุดมคติของชีวิต ชอบสืบทอดว่า มนุษย์ควรแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวให้มากที่สุด และเพื่อให้การแสวงหานั้นบรรลุผลประโยชน์ที่ต้องการจริงๆ ก็ควรทำสัญญาประชาคมสร้างรัฐขึ้นมา เพื่อที่แต่ละคนจะได้เข้ามาอยู่ในรัฐและใช้ชีวิตอย่างปกติสุขร่วมกัน โดยมีอำนาจรัฐคอยคุ้มครองสวัสดิภาพในชีวิตและทรัพย์สินที่แสวงหามาได้ ส่วนพุทธจริยศาสตร์ถือว่า อุดมคติของชีวิตคือการมีชีวิตอยู่โดยไม่อึดคักขัดสนนักและหาโอกาสพัฒนาจิตจนเกิดปัญญาญาณรู้เห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง จนกระทั่งหลุดพ้นจากความทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง

ค. เกณฑ์ตัดสินจริยธรรม ชอบสืบทอดผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นเกณฑ์ตัดสิน การกระทำที่ดี คือการกระทำที่ฉันชอบหรือก่อให้เกิดประโยชน์แก่ฉัน การกระทำใดที่ฉันเสียประโยชน์ฉันไม่ชอบ ถือเป็นการกระทำที่ไม่ดี กล่าวคือ มีลักษณะเป็นสัมพัทธนิยม สำหรับพุทธจริยศาสตร์ การกระทำใดที่เกิดมาจากเจตนาอันเป็นกุศล หรือเกิดจากกุศลมูลคือความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง เป็นการกระทำที่ดี แต่การกระทำใดที่มีบ่อเกิดมาจากอกุศลมูลคือความโลภ โกรธ หลง เป็นการกระทำที่ชั่ว กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผลของการกระทำที่นำมาแต่ประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น ทั้งผู้รู้ก็สรรเสริญ นั่นคือการกระทำที่ดี แต่ผลของการกระทำใดที่ก่อให้เกิดทุกข์โทษแก่ตนเองและผู้อื่น ทั้งผู้รู้ก็ติเตียนการกระทำนั้นไม่ดีเลย นั่นคือ มีลักษณะเป็นสัมบูรณ์นิยม

จากการเปรียบเทียบโดยย่อนี้ จะเห็นได้ว่า อุดมคติของชอบสืบทอดกับพุทธจริยศาสตร์มีความแตกต่างกันมาก ถึงกระนั้นก็ตาม คำสอนในพุทธจริยศาสตร์เดรวาทะระดับโลกียะบางประการก็ดูเหมือนจะเป็นอรรถนิยม เพราะสอนเน้นไปที่การแสวงหาประโยชน์ตนก่อน ดังคำสอนที่ว่า 'รู้ว่าจะอะไรเป็นประโยชน์แก่ (ชีวิต) ตน ก็ควรรับลง

มือทำ'^{๕๕} และ 'อย่าทำประโยชน์ของตนให้เสียไปเพราะประโยชน์ของผู้อื่น รู้จักประโยชน์ของตนแล้ว พึงเป็นผู้ชวนชวายในประโยชน์ของตน'^{๕๖} นอกจากนี้ในคำสอนเรื่องกามโกติ ๑๐ ที่กล่าวมาแล้วตอนต้น จะเห็นว่าบุคคลประเภทที่ ๒ ๕ และ ๘ เป็นผู้ที่แสวงหาแต่ประโยชน์ส่วนตัวเท่านั้น ก็ยังได้รับคำชมจากพระพุทธเจ้าว่า มีความดีอยู่บ้างคือรู้จักใช้ทรัพย์นั้นให้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง แต่ถ้าพิจารณาคุณค่าสอนในพุทธจริยศาสตร์เดรวาทะระดับโลกียะทั้งระบบแล้ว เราจะเห็นว่า คำสอนในระดับนี้ไม่อาจจัดได้ว่าเป็นอรรถนิยม ทั้งนี้เพราะสอนเน้นให้บำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วย ดังพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ตน (อัตตัตถะ) ก็ควรที่จะยังประโยชน์ตนนั้นให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท เมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตถะ) ก็ควรที่จะยังประโยชน์ผู้อื่นนั้นให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท เมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (อุภยัตถะ) ก็ควรที่จะยังประโยชน์ทั้งสองฝ่ายนั้นให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท^{๕๗}

คำสอนอื่นอีกในพุทธจริยศาสตร์เดรวาทะระดับโลกียะ ย่อมเป็นคำตอบได้อย่างดีว่า พุทธจริยศาสตร์เดรวาทะระดับโลกียะไม่เป็นอรรถนิยม โดยเฉพาะคำสอนเรื่องทาน การเสียสละให้ปันสิ่งของแก่บุคคลทั่วๆ ไป ซึ่งพุทธศาสนาให้ความสำคัญมาก ถึงกับยกขึ้นสอนเป็นประการแรกในหลักธรรมหลายประการ เช่น สังคหวัตถุธรรม และบุญกิริยาวัตถุ เป็นต้น ข้อนี้ย่อมแสดงว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ประโยชน์ผู้อื่นไม่น้อยไปกว่าประโยชน์ตน ดังนั้น จึงไม่อาจจัดเป็นอรรถนิยมทางจริยศาสตร์ได้ทั้งในความหมายของข้อ ๑ และ ๒ ตามที่กล่าวมาในตอนต้น จริงอยู่ แม้ว่าจะมีคำสอนในพุทธจริยศาสตร์เดรวาทะระดับโลกียะบางประการตามที่ได้ยกมาแสดงนั้น จะดูเหมือนว่าเป็นอรรถนิยม นั่นก็เป็นเพียงคำสอนในระดับโลกียะบางประการเท่านั้น ซึ่งถ้าเทียบกับคำสอนอื่นๆ ในระดับเดียวกันจะพบว่า สอนเน้นให้แสวงหาประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น หรือ

ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายเสียมากกว่า ทั้งนี้เพราะพุทธ-ศาสนา มีจุดหมายเพื่อให้มนุษย์ชาติอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีความเห็นอกเห็นใจกัน ช่วยเหลือจนเจือแบ่งปันของกินของใช้ให้กัน ดังคำสอนตอนหนึ่งในขุททกนิกายชาดกว่า

บุคคลควรแบ่งของน้อยให้ตามน้อย ควรแบ่งของปานกลางให้ตามของปานกลาง ควรแบ่งของมากให้ตามมาก การไม่ให้เสียเลยย่อมไม่สมควร ดูกรโกสิยเศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าฯ จึงกล่าวกะท่านว่า ท่านจงขึ้นสู่ทางแห่งพระอริยะ จงให้ทานด้วย จงบริโภคด้วย ผู้บริโภคคนเดียว ย่อมไม่ได้ความสุข”

ในคำสอนเรื่องกามโกติ ๑๐ นั้น ประเภทที่พระพุทธรเจ้าทรงสรรเสริญว่า ประเสริฐสุด ก็คือ คนที่ผู้แสวงหาทรัพย์โดยทางชอบธรรม ได้มาแล้วก็เลี้ยงตนให้เป็นสุข เมื่อแบ่งปัน และใช้ทรัพย์นั้นทำความดี ไม่ลุ่มหลงไม่หมกมุ่นมัวเมาในทรัพย์นั้น นั่นคือ ประเภทที่ ๑๐ นี้ย่อมชี้ให้เห็นว่า พุทธศาสนาไม่เป็นอัตนิยม เพราะอัตนิยมทางจริยศาสตร์ดังกล่าวมา จะเน้นให้แสวงหาประโยชน์แก่ตนเองเป็นสำคัญ แม้ภายหลังจะพัฒนาขึ้นคือสอนให้เห็นแก่ประโยชน์ของพวกพ้องบ้างตามลักษณะตามกลุ่ม แต่ก็ยังต่างจากพุทธศาสนามาก เพราะแม้ว่าพุทธศาสนาจะสอนให้แสวงหาประโยชน์ตนก่อน ก็ไม่ได้สอนให้แสวงหาโดยการเบียดเบียน หรือขัดขวางโอกาสในการที่ผู้อื่นจะได้ประโยชน์บ้าง และเมื่อสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง พุทธศาสนาก็สอนให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปัน ให้โอกาสแก่ผู้ที่ด้อยกว่า โดยไม่ได้จำกัดว่าผู้นั้นเป็นพวกพ้องญาติมิตรของเราหรือไม่ แต่สอนให้ช่วยเหลือแก่ทุกคนทั่วไปโดยเห็นว่าเป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น เพื่อเขาจะได้บรรลุประโยชน์ตนตามสมควรแก่อัตภาพ สำหรับผู้ที่ได้บรรลุประโยชน์ขั้นต้นแล้ว ก็ไม่ควรที่จะพอใจหยุดอยู่แค่นี้ควรที่จะพัฒนาดนให้ให้ได้ประโยชน์ขั้นสูง และปรารถนาประโยชน์ นั่นคือ การปฏิบัติตามโลกุตตรธรรมเพื่อให้ได้มรรค ผล นิพพาน ซึ่งมีหลายท่านมองว่า เป็นการกระทำที่เห็นแก่ตัว ซึ่งแท้ที่จริงแล้วไม่ใช่ เพราะ

พุทธจริยศาสตร์เกรงว่าพระดับโลกุตตระไม่ได้สอนให้แสวงหาเฉพาะแต่ประโยชน์ตน ดังจะได้นำเสนอต่อไป

พุทธจริยศาสตร์เกรงว่าพระดับโลกุตตระไม่เป็นอัตนิยม

คำสอนในระดับนี้ มุ่งให้ผู้ปฏิบัติตามได้บรรลุปรารถนาประโยชน์ คือ นิพพาน ด้วยการกำจัดกิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลงให้ได้โดยสิ้นเชิง ในการปฏิบัติดังกล่าวนี้ มุ่งที่ประโยชน์ตนเป็นเบื้องต้น กล่าวคือ ไม่ว่าจะทำสิ่งใดก็หวังเพื่อเป็นการขัดเกลาจิตใจให้หมดจดจากกิเลส แม้แต่การให้ทานจุดหมายหลักก็เพื่อกำจัดความตระหนี่ถี่เหนียวทำความโลภให้เบาบางลงเพื่อจิตใจจะได้บริสุทธิ์ใกล้ต่อภาวะนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า

บัณฑิตย่อมไม่ให้ทาน เพราะเห็นแก่อุปนิสัย (ความสุขล้นกิเลสหรือกามสุข) เพื่อจะมีภพต่อไปอีก แต่บัณฑิตยอมให้ทานเพื่อหมดสิ้นกิเลส เพื่อไม่มีภพต่อไปอีกโดยแท้

บัณฑิตย่อมไม่บำเพ็ญทาน เพราะเห็นแก่ความสุขล้นกิเลส เพื่อจะมีภพต่อไปอีก แต่บัณฑิตยอมบำเพ็ญทานเพื่อความหมดสิ้นกิเลส เพื่อไม่มีภพต่อไปอีกโดยแท้

บัณฑิตมุ่งภาวะเย็นใจ (นิพพาน) มีจิตไม่ไปทางนั้น น้อมใจไปในภวะนั้น จึงให้ทาน บัณฑิตเหล่านั้นย่อมมีนิพพานเป็นที่หมาย เสมือนธำที่ไหลเรื่อยสู่กลางสาคร”

ตามนัยพุทธพจน์ที่ยกมาแสดงนี้ชี้ให้เห็นว่า จุดหมายในการให้ทาน และการบำเพ็ญทาน สำหรับบัณฑิตคือเพื่อความหมดสิ้นกิเลส เพื่อไม่มีภพต่อไปอีก นั่นคือ เพื่อบรรลุนิพพาน หรือเพื่อความบริสุทธิ์เบิกบานใจตนเอง ซึ่งบางท่านอาจตีความไปว่า จุดหมายดังกล่าวนี้ ดูเหมือนจะไม่ให้ความสำคัญแก่ผู้อื่น กล่าวคือ เมื่อให้ทานก็ไม่มีจุดหมายเพื่อเป็นการแบ่งปันจนเจือผู้อื่น แต่มีจุดหมายเพื่อชำระจิตตนให้หมดจดจากกิเลส ซึ่งดูเหมือนจะเป็นการกระทำที่เห็นแก่ตัว แต่เมื่อพิจารณาจุดมุ่งหมายของการให้ทานดังกล่าวมาอย่างทั่วถึงแล้ว จะพบว่า เป็นจุดหมายที่ประเสริฐ แม้ว่าในเบื้องต้นจะหวังที่ประโยชน์ตนคือทำจิตใจตนให้บริสุทธิ์ แต่ในส่วน

ลึกๆ แล้วผู้อื่นกลับได้ประโยชน์จากการกระทำนี้ กล่าวคือ ในขณะที่บำเพ็ญประโยชน์ตนก็ทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นไปด้วย นับว่าเป็นบุคคลที่น่าสรรเสริญ เพราะยังประโยชน์ตน ประโยชน์ท่าน หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่ายให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท เมื่อได้บรรลุประโยชน์ตนขั้นสูงสุดแล้วท่านเหล่านี้ยังทำประโยชน์แก่ผู้อื่นยิ่งขึ้นไปอีก

จะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า พุทธจริยศาสตร์ระดับโลกุตตระไม่เป็นอัตนियัม เมื่อได้ศึกษาเรื่องบุคคล ๔ พวกตามนัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอภิลักขิตสูตรทั้ง ๔ พวกนั้น^{๒๐} คือ

(๑) ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน และไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

(๒) ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

(๓) ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

(๔) ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน และปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

พระองค์ทรงอธิบายต่อไปว่า คนประเภท (๑) ดิฉันน้อยที่สุด คนประเภท (๔) ดีมากที่สุด ส่วนระหว่าง (๒) กับ (๓) นั้น (๓) ดีกว่า (๒) กล่าวอีกนัยหนึ่งในบรรดาบุคคลทั้ง ๔ นี้ พระองค์ทรงเห็นว่า คนประเภท (๔) ดีที่สุด รองลงมาคือ (๓) (๒) และ (๑) ตามลำดับ เป็นที่น่าสังเกตและน่าแปลกใจว่า ทำไมจึงทรงสอนว่าคนที่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของตนแต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นนั้นดีกว่าคนที่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของตนแต่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น เราจะเข้าใจพุทธประสงค์ตรงนี้มากขึ้นถ้ารู้ความหมายและประเภทของคำว่า 'ประโยชน์' ที่เป็นแรงจูงใจให้บุคคลทั้ง ๔ นี้ กระทำการต่างๆ เพื่อให้ได้ประโยชน์นั้นมา ในคัมภีร์เดียวกันนี้มีพระสูตรอื่นๆ^{๒๑} ที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายความหมายและ

ประเภทของประโยชน์ไว้มากมาย แต่ไม่มีความหมายที่เกี่ยวกับประโยชน์ทางกายอยู่เลย กล่าวโดยสรุปคือ เป็นประโยชน์ทางใจล้วนๆ นับตั้งแต่การกำจัดกิเลสมี โภคะ หรือราคะ โทสะ โมหะ และประโยชน์ทางใจคือการเป็นผู้เข้าใจกุศลธรรมได้เร็วและปฏิบัติตามกุศลธรรมนั้นตลอดถึงการงดเว้นจากความชั่วต่างๆ โดยสมทานปฏิบัติตามหลักศีล ๕ เป็นต้น โดยนัยนี้ คนประเภท (๓) คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์อื่น จึงหมายถึง คนที่ปฏิบัติขัดเกลากิเลสของตนเองให้หมดจดจากกิเลสทั้งหลาย แต่ไม่ได้ชักชวนให้ผู้อื่นปฏิบัติในลักษณะดังกล่าวด้วย ส่วนประเภท (๒) คือ ผู้ที่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นนั้น หมายถึง คนที่ไม่ปฏิบัติเพื่อกำจัด โภคะ โทสะ หลด้วยตนเอง แต่ชักชวนให้คนอื่นกำจัด เมื่อได้ศึกษาทำความเข้าใจเช่นนี้แล้ว ย่อมไม่ใช่ว่าเรื่องแปลกอะไรที่พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า คนประเภท (๓) ดีกว่าคนประเภท (๒) เพราะคนที่ไม่กำจัดกิเลสของตัวเองแต่เที่ยวไปวาทะประกาศชักชวนให้ผู้อื่นกำจัดกิเลสย่อมเป็นเรื่องไม่สมควร พระพุทธองค์ไม่ทรงสรรเสริญ ในทางกลับกันเมื่อเรามุ่งกำจัดกิเลสโดยส่วนตัว ไม่ได้ชักชวนให้ผู้อื่นปฏิบัติในทำนองเดียวกันกับตน ก็ยังถือว่าเป็นคนที่น่าสรรเสริญอยู่ในพระธรรมบทก็มีคำสอนไว้ว่า 'ทำตนนี้แหละให้ตั้งอยู่ในคุณความดีอันสมควรก่อน จากนั้นจึงค่อยพรั่งพร้อมผู้อื่น บัณฑิตไม่ควรมีข้อหมอง'^{๒๒} และ 'ความบริสุทธิ์ไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน คนอื่นทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้'^{๒๓} เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นคำสอนเพื่อให้ประกอบกุศลกรรมด้วยตนเอง ในขณะที่เดียวกันก็สอนให้งดเว้นจากอกุศลกรรมด้วยตนเอง จึงจะได้ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของตน บุคคลประเภท (๑) นับว่าเป็นผู้ห่างไกลในการที่จะได้บรรลุประโยชน์นี้ จึงมีความด้อยที่สุดในบรรดาบุคคล ๔ ประเภท ส่วนประเภท (๔) นับว่า ประเสริฐสุด เพราะปฏิบัติกำจัดกิเลสด้วยตนเอง และชักชวนให้ผู้อื่นปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสด้วย และตามนัยที่กล่าวมานี้ย่อมแสดงว่าพุทธจริยศาสตร์ระดับโลกุตตระไม่เป็นอัตนियัม เพราะไม่

ได้สอนให้แสวงหาแต่ประโยชน์ตน หรือยึดประโยชน์ตน เป็นสำคัญ จริงอยู่ แม้ว่าบุคคลประเภทที่ ๓ จะดีกว่า ประเภทที่ ๒ ก็ไม่ได้เป็นเหตุผลสนับสนุนว่าพุทธศาสนา สอนให้เห็นแก่ตัว เพราะบุคคลประเภทที่ ๓ ยังไม่ใช่ คนดีสมบูรณ์แบบในคติของพุทธศาสนา คนดีที่แท้จริง สำหรับพุทธศาสนาคือประเภทที่ ๔ ซึ่งทำทั้งประโยชน์ ตนและประโยชน์คนอื่นไปพร้อมๆ กัน

มีนักวิชาการชาวตะวันตกหลายคนเห็นว่า การ ปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสในจิตใจตนเองของแต่ละคนตาม หลักพุทธศาสนาเป็นการประพฤติปฏิบัติที่เอาตัวรอด คนเดียวโดยไม่ใยดีต่อสังคม กล่าวคือ มีนัยว่า สอนให้ คนมีความเห็นแก่ตัว ดังเช่น แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) กล่าวว่า 'ความหลุดพ้นเป็นเรื่องของความ เพียรจำเพาะตัว ไม่มีใครและโดยเฉพาะไม่มีสังคมไหน สามารถช่วยเขาได้ ความเข้าใจเช่นนี้ได้ทำให้เกิดการ ปฏิบัติอย่างสุดเหวี่ยง ซึ่งเพาะลักษณะเฉพาะทางสังคม ในการไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น'^{๒๔} และวินสตัน แอล. คิง (Winston L. King) ผู้ซึ่งได้ศึกษาตีความและให้ความ เห็นเพิ่มเติมจากงานเขียนของท่าน เอ็ม. นินันท์ทิกขุ ซึ่งเขียนไว้ตอนหนึ่งว่า '... ในเวลาที่ชาวพุทธ กระทำ กรรมเขาย่อมไม่สนใจว่าจะก่อให้เกิดผลที่แน่นอนตายตัว หรือไม่อย่างไร สิ่งที่เขาสนใจคือการกระทำนั้นมีผลต่อ จิตใจของเรายังไง' ซึ่งคิง (King) เห็นว่าการกล่าว ในทำนองนี้ก็เท่ากับกล่าวว่า 'การฆ่ามันผิด มีใช้เพราะ ทำลายชีวิตสัตว์อื่นหรือทำให้สังคมปั่นป่วน แต่เพราะ ทำลายความสงบของจิตใจของผู้ฆ่า อันจะนำพาให้ตน ไปเกิดในนิริยภูมิ (นรก)'^{๒๕} ไม่เพียงแต่ชาวตะวันตก เท่านั้น นักวิชาการชาวอินเดียเองก็มีความเห็นทำนองนี้ ดังที่เขากล่าวว่า 'พระอรหันต์พึงพอใจแค่ความหลุด พ้นเฉพาะตัว ท่านไม่สนใจใยดีกับความเป็นอยู่ของผู้อื่น อุดมคติของพระอรหันต์เพาะสร้างขึ้นด้วยความเห็นแก่ตัว มีภาวะดังกล่าวนี้อยู่จนกระทั่งกลบไปว่า โลกจะจับตัว ท่านไว้หากท่านต้องปรากฏตัวอยู่ในโลกนานเกินไป'^{๒๖}

ผู้เขียนเห็นว่า ความคิดเห็นของนักวิชาการดังกล่าว มาไม่ถูกต้องนัก เพราะจากคำสอนในเรื่องบุคคล ๔ ประเภทนั้น ดูเหมือนว่าความคิดเห็นที่ท่านเหล่านั้น มองว่าพุทธศาสนาสอนให้เห็นแก่ตัว ก็คือการพูดถึง บุคคลประเภท (๓) นั้นเอง หรืออาจจะรวมประเภท (๔) ไว้เป็นนัยด้วย เพราะบุคคลประเภทนี้ ก็อยู่ในขั้นกำลัง พัฒนาจิตใจตนเองให้หลุดพ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิงเช่นกัน เพียงแต่ได้ทำประโยชน์แก่ผู้อื่นไปด้วย บุคคลทั้ง ๔ นี้ คงมิใช่เป็นเพียงหลักการแห่งคำสอนเพื่อสื่อสารกับผู้ฟัง เท่านั้น แต่ต้องเป็นบุคคลที่มีอยู่จริงในครั้งพุทธกาลและ ในปัจจุบันกาลนี้ ถ้ากล่าวนี้เป็นจริงความคิดเห็นของ ท่านเหล่านั้นก็ไม่ถูกต้องเพราะอย่างน้อยบุคคลประเภท (๔) นี้ ก็ใช้หลักข้างความคิดเห็นดังกล่าวได้ จริงอยู่ในการปฏิบัติขัดเกลากิเลสสำหรับบางท่าน มักหลีกเลี่ยง ออกจากสังคมไปแสวงหาความวิเวกเพื่อปฏิบัติให้บังเกิด ผลอย่างจริงจัง แต่ก็มีใช้การตัดขาดจากสังคมอย่าง สิ้นเชิงดังที่มีข้อความวิจารณ์บ่งชี้ถึง ยกตัวอย่างเช่น พระที่ท่านไปปฏิบัติธรรมอยู่ในป่าเขาลำเนาไพร ก็หาใช่ ว่าท่านจะตัดขาดจากโลกภายนอกโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้ เพราะท่านต้องแสวงหาอาหารบิณฑบาตจากชาวบ้านยัง ต้องมีความสัมพันธ์กับชาวบ้านตามหลักทศ ๖ ที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ และที่สำคัญคือ ท่านยังต้อง เกี่ยวข้องกับสังคมสงฆ์ด้วยกัน ดังนั้น แม้ตนจะอยู่ใน ช่วงฝึกฝนอบรมขัดเกลากิเลสให้หลุดพ้นจากกิเลส นั้น ก็ไม่ควรละเลยกิจหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อผู้อื่น เช่น ให้ คำแนะนำหรือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เขาผู้ที่ยังด้อยโอกาสอยู่ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเปรียบเทียบไว้ว่า 'แม่โคกินหญ้า ไปพลง สายตาเหลือบแลลูกน้อยไปพลงจันโด สหัม- มิก (ผู้ประพฤติธรรม ผู้พัฒนาตน) ก็พึงทำความดีเพื่อ ตนไปด้วย ช่วยเหลือผู้อื่นไปด้วยฉันนั้น'^{๒๗} และยังเมื่อ ท่านเหล่านี้ได้บรรลุมรรคผลขั้นสูงสำเร็จเป็นพระอรหันต์ แล้ว ท่านยังทำประโยชน์ให้แก่สังคมได้มากยิ่งขึ้นเพราะ ท่านไม่ต้องกังวลประโยชน์ส่วนตัวอีกต่อไป ทั้งนี้ เพราะ ประโยชน์นั้นท่านได้บรรลุแล้ว อันที่จริงการปฏิบัติเพื่อ

กำจัดกิเลสให้ได้โดยสิ้นเชิงนี้ มองดูผิวเผินแล้วดูเหมือน กับว่า สังคมจะไม่มีส่วนช่วยเหลือให้บรรลุผลได้ แต่ ถึงกระนั้น เมื่อศึกษาโดยละเอียดแล้วจะเห็นว่า สังคมก็ มีส่วนส่งเสริมอยู่ไม่น้อย ในพระไตรปิฎก มีหลักฐาน สนับสนุนคำกล่าวนี้ไว้ว่า มีสมัยอยู่ ๕ สมัยที่เอื้อต่อ การบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุโลกุตตรธรรม คือ หนึ่ง เมื่อ ภิกษุยังหนุ่มแน่น สอง เมื่อภิกษุมีสุขภาพดี สาม เมื่อ พืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์อาหารหาได้โดยง่าย สี่ เมื่อผู้คน ต่างพร้อมเพรียงอยู่ร่วมกันฉันมิตร และห้า เมื่อสงฆ์ สามัคคีปรองดองกันอยู่^{๑๔} ส่วนสมัยที่ไม่เอื้อต่อการ บำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุโลกุตตรธรรมก็มีอยู่ ๕ สมัย เช่นเดียวกัน พึงทราบโดยนัยตรงกันข้ามนี้ นอกจากนี้ ยังมีข้อเขียนที่พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) เขียน ไว้ว่า

การบรรลุธรรมส่วนบุคคล กับ ความดีงามทางสังคมนั้น ย่อมพึ่งพาอาศัยกันและกันสังคมซึ่งประกอบด้วยผู้คนที่ สามารถพึ่งตนเองได้ เช่น ในทางเศรษฐกิจ หรือในทาง สถิติปัญญา ย่อมดำรงอยู่ได้โดยสงบสุข ราบรื่น และมั่นคง ในทำนองเดียวกัน สังคมที่สงบสุข ราบรื่น และมั่นคง ย่อมเอื้อประโยชน์อย่างเลิศต่อความผาสุกเพียรในการเจริญ การพัฒนา หรือ บรรลุธรรมส่วนบุคคล ในทางตรงกันข้าม หากสังคมอยู่ในภาวะยุ่งเหยิง บั่นป่วนและสั่นคลอน แม้ พระสงฆ์ผู้มุ่งเอาการบรรลุธรรมส่วนตนเป็นที่ตั้ง ก็อาจจะ ต้องหยุดยั้ง หรือร้าวห่างจากความพยายามดังกล่าว...

สำหรับคิง (King) ในผลงานเรื่องเดียวกันนี้เขาได้ แสดงความเห็นไว้ว่า สำหรับพุทธศาสนา แรงจูงใจในการ ให้ทานนั้นมี สองอย่าง อย่างแรก เพื่อสร้างหรือสั่งสม บุญส่วนตัว อย่างที่สองเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น ทั้งสอง อย่างนี้ ถ้ามองในแง่ลบก็คือการลดละความตระหนี่ใน ทรัพย์สินส่วนตัว ส่วนในแง่บวก ได้แก่ การทำประโยชน์ ให้แก่ตนเองและผู้อื่น ซึ่งเป็นรูปแบบที่แตกต่างจาก ปรัตติยนิยม^{๑๕} ปรัตติยนิยมคือทรรคนะที่สอนให้เห็นแก่ ประโยชน์ผู้อื่นหรือเน้นที่ประโยชน์แก่ผู้อื่น จากการ ติความของนักวิชาการผู้นี้มีนัยว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งแก่ประโยชน์ตนและคนอื่น แต่ดูเหมือนว่า

เขาจะมองว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ประโยชน์ตน มากกว่าคนอื่น ดังจะเห็นจากการที่เขาตีความในเรื่องนี้ ต่อไปว่า องค์ประกอบหลักหรือจุดมุ่งหมายของการให้ ทานก็คือนิพพาน กล่าวคือ การให้ทานนั้นมีไว้เพราะ เอื้อเพื่อชีวิตสัตว์โลกแต่เพราะเอื้อให้จิตใจของตนสงบ และบริสุทธิ์อันจะพาไปสู่นิพพานซึ่งเป็นการหลุดพ้น ส่วนบุคคล โดยนัยนี้ ก็เท่ากับกล่าวว่า พุทธศาสนาสอน ให้เห็นแก่ประโยชน์ตน หรือสอนให้เห็นแก่ตัว ซึ่งเป็น คำกล่าวที่ไม่ถูกต้องดังเหตุผลที่ได้แสดงมาแล้วในตอนต้น และคำว่า 'เห็นแก่ตัว' ในทัศนะของอรรถนิยามก็คือเห็น แก่ประโยชน์ตนเองเท่านั้น โดยไม่สนใจเอื้อเพื่อเจือจุน แก่ผู้อื่น ซึ่งผู้ที่ปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสย่อมไม่เห็นแก่ตัวใน ความหมายของอรรถนิยาม ยิ่งเมื่อได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ แล้ว ความเห็นแก่ตัวตามนัยของอรรถนิยาม ย่อมเป็นสิ่ง ที่ ทานทำลายได้โดยเด็ดขาด ดังนั้น สำหรับพุทธจริย- ศาสตร์เถรวาทระดับโลกุตตระ จึงไม่สามารถจัดได้ว่า เป็นอรรถนิยาม เพราะมีหลักคำสอนที่ขัดแย้งกับอรรถนิยาม อรรถนิยามเห็นว่าควรแสวงหาประโยชน์ตนเท่านั้น เพราะ ถือว่าเป็นสิ่งที่ดี แต่พุทธศาสนากลับสอนว่า ควรแสวง หาประโยชน์ตน ประโยชน์คนอื่น และประโยชน์ทั้งสอง ฝ่าย เมื่อได้บรรลุประโยชน์ตนในขั้นต้นแล้วก็ควรหา โอกาสพัฒนาตนเองเพื่อให้ได้รับประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป จนกระทั่งถึงปรมาตตประโยชน์ ในขณะที่เดียวกันก็ช่วย เหลือผู้อื่นไปด้วยตามกำลังความสามารถที่จะช่วยได้ ใน ระดับโลกุตตระนี้ประโยชน์หมายเอาเรื่องทางใจล้วนๆ และคนที่เห็นแก่ประโยชน์ทางใจของตนเอง ย่อมไม่ยึด ติดในประโยชน์ทางกายหรือไม่แม้แต่สะสมประโยชน์ ทางกายเขาย่อมใช้ประโยชน์ทางกายอำนวยความสะดวก หรือเป็นพื้นฐานเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ทางใจยิ่งๆ ขึ้นไป กล่าวคือ พึงพาวัตถุแต่พอประมาณแล้วมุ่ง พัฒนาจิตใจให้หลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง ตรงนี้เองที่พุทธจริยศาสตร์ระดับโลกียะและโลกุตตระจะ เชื่อมโยงและดำเนินไปด้วยกันได้ด้วยดี ดังมีคำอธิบาย คุณสมบัติของคฤหัสถ์ชาวบ้านที่ใช้ชีวิตอยู่อย่างปกติสุข ตามหลักการที่กล่าวมา โดยท่านว่า ต้องประกอบด้วย คุณสมบัติ ๔ ประการ^{๑๖} ดังนี้

ก) โลกียวิสัย

๑. แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบ มีไชโดยทุจริต
๒. ใช้จ่ายโภคทรัพย์นั้น เพื่อเลี้ยงตนให้เป็นสุขและเบิกบาน
๓. แบ่งปันโภคทรัพย์แก่ผู้อื่น และใช้ในการประกอบกุศลกรรมทั้งปวง

ข) โลกุตตรวิสัย

๔. ยิ่งไปกว่านั้น ยังใช้โภคทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ อย่างไม่โลภ ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่หมกมุ่นติดยึด ทั้งยังมีสติเท่าทันเห็นโทษภัย กอปรด้วยปัญญาอันช่วยให้ครองตนได้อย่างเป็นอิสระทางจิตวิญญาณ

คฤหัสถ์ผู้มีคุณสมบัติทั้ง ๔ ประการนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐหรือเลิศกว่าบรรดาคนทั่วไป และคุณสมบัติดังกล่าวมานี้ชี้ให้เห็นความสอดคล้องกลมกลืนกันระหว่างโลกียธรรมกับโลกุตตรธรรม ซึ่งเสริมสร้างให้บุคคลเป็นผู้เต็มพร้อม และประกอบกันเข้าเป็นสาระทั้งหมดของพุทธจริยศาสตร์ที่เป็นเอกภาพ โดยมีโลกุตตรธรรมเป็นส่วนสมบูรณ์หรือเป็นปรีโยสาน เราอาจเรียกคฤหัสถ์ผู้มีคุณสมบัติทั้ง ๔ ประการนี้ว่า บัณฑิต เพราะเป็นผู้พัฒนาตนให้ห่างไกลจากความชั่วทั้งหลาย สามารถทำลายความเห็นแก่ตัวได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า "บัณฑิตไม่ทำชั่ว เพราะเหตุแห่งตน หรือเพราะเหตุแห่งบุคคลอื่น ไม่พึงปรารถนาบุตร ทรัพย์ รัฐ ความสำเร็จแห่งตน โดยไม่ชอบธรรม บัณฑิตนั้น พึงเป็นผู้มีศีล มีปัญญา ประกอบด้วยธรรม"^{๓๓}

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น จะเห็นว่า แม้พุทธจริยศาสตร์เถรวาทระดับโลกุตตระจะเน้นที่ความหลุดพ้นส่วนบุคคล ซึ่งดูเพียงผิวเผินอาจจะเห็นเป็นอัตนิยม แต่เมื่อศึกษาในรายละเอียดแล้วจะพบว่าไม่เป็นเช่นนั้นจริงอยู่ในการปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานนั้นอาจดูเหมือนว่าเป็นการทุ่มเทหรือใส่ใจแต่ในประโยชน์ตน โดยไม่สนใจในประโยชน์ผู้อื่น แต่ถ้าพิจารณาโดยรอบคอบแล้วจะเห็นว่าท่านก็ทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นไปด้วย ดังเหตุผล

ที่กล่าวมาในตอนต้น และการที่ท่านมุ่งมั่นให้ให้ได้ประโยชน์ตนในส่วนนี้มา ก็นับว่าเป็นการกระทำที่ชอบด้วยเหตุผล เพราะก่อนที่จะไปแนะนำพร้าสอนผู้อื่นต่อไปเราก็ต้องลงมือปฏิบัติให้ได้ผลจริงเสียก่อน เปรียบเสมือนการฝึกว่ายน้ำ เราต้องทำการฝึกว่ายน้ำด้วยตนเอง ไม่ใช่เรียนรู้แต่ทฤษฎี และเมื่อว่ายน้ำเป็นแล้ว พระพุทธศาสนาก็ไม่ได้ห้ามในการที่จะช่วยเหลือคนตกน้ำ ในทางกลับกันผู้ที่ว่ายน้ำไม่เป็นแต่กระโดดลงไปช่วยคนตกน้ำย่อมเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ช้ายังเป็นการเห็นแก่ผู้อื่นที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อะไร เพราะไม่อยู่ในฐานะที่จะช่วยได้ ดังที่พุทธพจน์เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

ดูกรจุนทะ ผู้ที่ตนเองก็จมอยู่ในโคลนเลนอันลึก จะช่วยจួយคนอื่นที่จมอยู่ในโคลนเลนอันลึกขึ้นมาได้นั้น ชื่อนี้มีฐานะที่จะเป็นไปไม่ได้

ผู้ที่ตนเองไม่จมอยู่ในโคลนเลนอันลึก จะช่วยจួយคนอื่นที่จมอยู่ในโคลนเลนอันลึกขึ้นมา ชื่อนี้จึงจะเป็นฐานะที่เป็นไปไม่ได้

ผู้ที่ตนเองมิได้ฝึก มิได้อบรม ยังไม่หายร้อนกิเลส จักฝึก จักอบรม จักทำคนอื่นให้หายร้อนกิเลส ชื่อนี้เป็นฐานะที่เป็นไปไม่ได้^{๓๔}

ตามนัยพุทธพจน์ที่ยกมาแสดงนี้เป็นการกล่าวตามหลักการเท่านั้น เพราะถ้าจะรอให้ตัวเองหลุดพ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้วค่อยพร้าสอนผู้อื่นภายหลัง หรือรอให้ตัวเองสมบูรณ์พร้อมทุกอย่างแล้วค่อยช่วยเหลือจุนเจือผู้อื่น สังคมก็จะเต็มไปด้วยคนเห็นแก่ตัว ซึ่งการประพฤติปฏิบัติเช่นนี้ไม่ใช่สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ จากคำสอนเรื่องบุคคล ๔ ประเภท เราได้เห็นแล้วว่าประเภท (๔) คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนและเพื่อประโยชน์ผู้อื่นเป็นบุคคลที่พระองค์ทรงสรรเสริญและทรงถือว่า เป็นผู้ประเสริฐสุด

มีนักวิชาการชาวคริสต์ลังกาท่านหนึ่งเห็นว่า การปฏิบัติเพื่อผลคือนิพพาน หมายถึงการกระทำที่เป็นไปเพื่อคุณความดีแก่ผู้อื่นอย่างแท้จริง เป็นต้นว่าจะต้องมีความเสียสละหรืออุทิศตนเอง (จาคะ) มีความเมตตา

อยากให้ผู้อื่นเป็นสุข แม้อาจจะดูว่า เป็นการกระทำที่มุ่งตัวเองเป็นใหญ่หรือเป็นการกระทำที่เห็นแก่ตัว ก็เป็นความเห็นแก่ตัวแบบมีความรู้ความฉลาด ซึ่งแตกต่างจากการเห็นแก่ผู้อื่นแบบไม่มีความรู้ความฉลาด กล่าวคือ มีความตั้งใจจริงเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นแต่ไม่มีความรู้ความสามารถจะช่วยให้ได้ก็ไม่เกิดประโยชน์อันใด โดยนัยนี้สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ชาวพุทธกระทำจึงมิใช่เป็นอุดมคติเดียวกันกับของอิตินิยมทางจริยศาสตร์ (ethical egoism) และปรตตินิยมทางจริยศาสตร์ (ethical altruism) แต่เป็นอุดมคติแบบสากลนิยมทางจริยศาสตร์ (ethical universalism) ดังจะเห็นได้จากคำสอนเรื่องบุคคล ๔ ประเภท และพระพุทธเจ้าทรงถือว่าประเภทสุดท้ายดีที่สุดที่สุด ดังนั้น ผู้ที่มุ่งประโยชน์ตนก็จะต้องเพิ่มพูนคุณธรรมที่เป็นไปเพื่อผู้อื่นให้มากขึ้นด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อความสุขของตนนั่นเอง ส่วนผู้ที่มุ่งประโยชน์ผู้อื่นก็ต้องเพิ่มพูนความดีส่วนตนให้มากขึ้นก่อนที่จะไปช่วยเหลือ ผู้อื่นได้อย่างเต็มที่เช่นกัน^{๓๕}

คำว่า สากลนิยมทางจริยศาสตร์ ที่ชัยติลเลเก (Jayatilke) ถือว่าพุทธจริยศาสตร์น่าจะเป็นจริยศาสตร์แบบนี้ นั้น ผู้เขียนเห็นว่า สอดคล้องกับคำว่า พุทธจริยศาสตร์เถรวาทระดับโลกุตตระไม่เป็นอิตินิยม ดังรายละเอียดที่แสดงมาแต่ต้น และดังมีพระพุทธพจน์ว่า

อย่างไรเล่า ภิกษุทั้งหลายจึงเรียกว่า รักษาตนเท่ากับรักษาผู้อื่น โดยปฏิบัติ โดยเจริญ โดยบำเพ็ญให้มาก ซึ่งกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนี้แล ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรักษาตนก็ย่อมรักษาผู้อื่น และอย่างไรเล่า ภิกษุทั้งหลาย จึงเรียกว่ารักษาผู้อื่นเท่ากับรักษาตน โดยความมีขันติ โดยอวิหิงสา โดยความมีใจประกอบด้วยเมตตา โดยความเอาใจใส่เอื้อกุณา ดังนี้แล ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรักษาผู้อื่น ก็ย่อมรักษาตนด้วย^{๓๖}

จากพระพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า พุทธจริยศาสตร์ในระดับโลกุตตระเน้นที่การบำเพ็ญกุศลธรรมส่วนบุคคล เพื่อที่จะได้ดำรงตนเป็นหน่วยย่อยที่ดีอันจะทำให้สังคมส่วนใหญ่มีความเป็นปกติสุขยิ่งๆ ขึ้นไป และ

มวลมนุษยชาติก็จักมีความเป็นอยู่หรือประกอบกิจการงานร่วมกันด้วยความเกื้อกูลอิงอาศัยซึ่งกันและกัน เสมือนหนึ่งดังเป็นญาติมิตรต่อกัน ดังจะเห็นจากคำสอนเรื่องศีล ๕ ซึ่งเป็นเสมือนกฎศีลธรรม ศีล ๔ คือความตั้งใจหรือสัญญาใจที่ให้ไว้ในอันที่จะปฏิบัติตามข้อบัญญัตินั้น เมื่อปฏิบัติได้ตามคำสอนเหล่านี้ก็จักเป็นคนดีมีความใกล้ชิดกับพระศาสนามากยิ่งขึ้น อาจเรียกว่า เข้าถึงชีวิตในอุดมคติแบบพุทธได้ในระดับหนึ่ง^{๓๗} โดยเฉพาะ ศีล ๕ นั้นถ้าหากทุกคนได้ยึดถือประพฤติปฏิบัติตามให้เป็นวิถีชีวิตแล้ว ย่อมสามารถแก้ไขปัญหานานัปการที่มีอยู่ในโลกปัจจุบันนี้ได้ โลกก็จักมีสันติภาพเราก็จักมีสันติสุขภายในใจ และจักได้ลัทธิมรณานุสัสอันเป็นความสุขอย่างยิ่ง^{๓๘}

กล่าวโดยสรุป พุทธจริยศาสตร์เถรวาทระดับโลกุตตระ ซึ่งเป็นหลักคำสอนชั้นสูงที่มุ่งให้ผู้ปฏิบัติบรรลุมรรค ผล นิพพาน ถือเป็นหลักคำสอนที่แตกต่างจากอิตินิยมทางจริยศาสตร์อย่างแท้จริง เพราะพุทธศาสนาสอนให้แสวงหาประโยชน์ตน และทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นไปด้วย ยิ่งเมื่อได้บรรลุประโยชน์ตนขั้นสูงสุดคือ นิพพานหรือสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว การทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นยังเป็นภาระหน้าที่หลัก เพราะไม่ต้องห่วงหรือกังวลในประโยชน์ตนอีกต่อไป นอกจากนี้โลกุตตรธรรม ๘ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ ถือเป็นกุศลธรรมเท่านั้น ดังนั้น ผู้ที่ปฏิบัติตามกุศลธรรมโดยเฉพาะไม่ข้องแวะในอกุศลธรรม ย่อมถือเป็นการกระทำที่ดีหรือเป็นการประกอบกุศลกรรมโดยส่วนเดียวไม่ข้องเกี่ยวหรือข้องแวะในการทำความชั่วอีกต่อไป โดยนัยนี้ย่อมแสดงว่า พุทธจริยศาสตร์เถรวาทระดับโลกุตตระสอนให้แสวงหาประโยชน์ตน โดยการทำความดีมีความเสียสละ และจุดหมายในการแสวงหาประโยชน์ตนก็เพื่อจะได้เป็นประโยชน์อันใหญ่หลวงแก่คนอื่น ๆ ต่อไป ในขณะที่อิตินิยมทางจริยศาสตร์ ถือว่า ควรแสวงหาประโยชน์ตน เพราะเป็นสิ่งที่ดี ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์เถรวาทระดับโลกุตตระจึงไม่อาจจัดได้ว่าเป็นอิตินิยม

เท่าที่นำเสนอมานี้ จะเห็นว่าพุทธจริยศาสตร์ เถรวาททั้ง ๒ ระดับ คือ ระดับที่เป็นคำสอนขั้นพื้นฐาน เพื่อความอยู่ดี กินดี หรือมีความสุขแบบชาวโลกทั่วไป ซึ่งยังไม่สามารถกำจัดกิเลสได้โดยสิ้นเชิง เรียกว่า ระดับโลกียะกับระดับที่เป็นคำสอนขั้นสูงมุ่งสู่นิพพานที่เรียกว่า ระดับโลกุตตระนั้น ล้วนแล้วแต่แตกต่างจากอัตนียม จริงอยู่ แม้ว่าอย่างแรกจะมีคำสอนในบางประการที่ดูเหมือนจะคล้ายคลึงกับอัตนียมอยู่บ้าง แต่โดยแท้จริงหรือเมื่อพิจารณาทั้งระบบแล้วจะพบว่า แตกต่างจากทรรศนะแบบอัตนียมโดยสิ้นเชิง ส่วนอย่างหลัง แตกต่างจากอัตนียมอย่างเห็นได้ชัด จึงกล่าวได้ว่า พุทธจริยศาสตร์ เถรวาทไม่เป็นอัตนียม เพราะเนื้อหาคำสอนในพุทธศาสนาตามที่อธิบายมาในพุทธจริยศาสตร์เถรวาทระดับโลกียะกับโลกุตตระนั้นแตกต่างหรือขัดแย้งกับอัตนียมทางจริยศาสตร์อย่างชัดเจน พุทธจริยศาสตร์ทั้ง ๒ ระดับ ล้วนให้ความสำคัญทั้งแก่ประโยชน์ตน ประโยชน์คนอื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ในขณะที่อัตนียมให้ความสำคัญเฉพาะแต่ประโยชน์ตน หรือยึดเอาตัวเองเป็นศูนย์กลางในการกระทำทุกอย่าง และจุดหมายของการกระทำก็สิ้นสุดที่ตัวเองนี่เท่านั้น ในขณะที่ปรัตนียมสอนให้เห็นประโยชน์คนอื่นสำคัญกว่าประโยชน์ตน ซึ่งพุทธศาสนาแตกต่างจากสองแนวนี้ อาจกล่าวได้ว่า พุทธจริยศาสตร์เถรวาทอยู่กึ่งกลางระหว่าง อัตนียมกับปรัตนียม ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาสอนให้เริ่มแสวงหาประโยชน์ตน ถ้าเป็นประโยชน์ขั้นต้นคือ ปัจจัยในการดำรงชีพกับขั้นสูง คือประโยชน์ในภพหน้า ก็จัดอยู่ในระดับโลกียะ แต่จุดหมายสุดท้ายของการแสวงหาประโยชน์ตนไม่ได้สิ้นสุดหรือเพิ่มประโยชน์ให้ตนโดยส่วนเดียว พุทธศาสนาสอนให้แบ่งปัน บริจาค เห็นอกเห็นใจผู้อื่น และทำประโยชน์แก่ส่วนรวมให้มากที่สุด ดังจะเห็นจากหลักคำสอนในระดับโลกียะที่กล่าวมา ซึ่งเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาตนให้ได้รับประโยชน์อย่างยิ่งคือนิพพานซึ่งเป็นโลกุตตรธรรม และผู้ที่ได้บรรลุประโยชน์ตนขั้นปรมาตมนี้เรียกว่า พระอรหันต์ ย่อมกระทำการทุกอย่างเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่

ผู้อื่นอย่างแท้จริง ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์เถรวาททั้งสองระดับนี้ จึงไม่เป็นอัตนียม หรือกล่าวให้สั้นเข้าไปอีกก็คือว่า พุทธจริยศาสตร์เถรวาทไม่เป็นอัตนียม

สรุปผลการศึกษาและวิเคราะห์

จากการศึกษาปัญหาในเรื่อง พุทธจริยศาสตร์ เถรวาทเป็นอัตนียมหรือไม่? ดังที่ได้นำเสนอมาตามลำดับข้อหรือประเด็นที่เห็นว่าเกี่ยวข้องกันนั้น ก็เพื่อจะตอบคำถามหลักที่สำคัญอันเป็นหัวข้อในการทำวิจัยนั่นเอง คำถามในลักษณะนี้จะมีความชัดเจนและทำให้เห็นปัญหาชัดเจนก็ต่อเมื่อเรามีความรู้ ความเข้าใจ คำว่าอัตนียม กับ พุทธจริยศาสตร์เถรวาท เป็นเบื้องต้นเสียก่อน จากนั้นจึงสมควรให้คำตอบโดยการวิเคราะห์ว่าระบบจริยศาสตร์ทั้งสองนี้มีความสอดคล้องหรือขัดแย้งกันอย่างไร ความสอดคล้องนี้คือเกณฑ์ที่จะตัดสินหรือเป็นเหตุผลสนับสนุนให้กับคำตอบว่า เป็นอัตนียม ส่วนความขัดแย้งคือเหตุผลสนับสนุนต่อคำตอบว่า ไม่เป็นอัตนียม การศึกษานี้ได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังกล่าวมา เพื่อตอบปัญหาที่ตั้งไว้นั้น ผลจากการศึกษาทำให้ได้รับคำตอบเป็น ๒ ประการ คือ

(๑) พุทธจริยศาสตร์เถรวาทระดับโลกียะบางประการ ดูเหมือนจะเป็นอัตนียม แต่ไม่เป็น

(๒) พุทธจริยศาสตร์เถรวาทระดับโลกุตตระไม่เป็นอัตนียม

คำตอบ (๑) และ (๒) แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งและความแตกต่างกันระหว่างพุทธจริยศาสตร์เถรวาททั้งสองระดับกับอัตนียมทางจริยศาสตร์ และคำตอบทั้งสองประการนั้นสามารถทอนลงมาให้เหลือเพียงข้อเดียว คือ พุทธจริยศาสตร์เถรวาทไม่เป็นอัตนียม จากการศึกษาความหมายและรายละเอียดของจริยศาสตร์แบบอัตนียมในปรัชญาตะวันตกบางสำนัก ทำให้ทราบจุดหมายของอัตนียมชัดเจน กล่าวโดยสรุป คือ

ก. มนุษย์ควรแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวให้มากที่สุด

ข. มนุษย์ควรแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว และผลประโยชน์เพื่อพวกพ้องญาติมิตรให้มากที่สุด

สำหรับ ก. หมายถึง พรรคนะที่เป็นอานิยมทางจริยศาสตร์ของเอพิคคิวรัสกับสอ波斯 ส่วน ข. เป็นพรรคนะของอานิยมที่มีพื้นฐานมาจากชีววิทยา เช่นแนวคิดของดาร์วิน เป็นต้น จะเห็นได้ว่า ก. เป็นอานิยมที่มีความหมายแคบกว่า ข. อันเป็นอานิยมที่มีพื้นฐานมาจากชีววิทยา เพราะ ก. เน้นที่การแสวงหาประโยชน์ตนเท่านั้น ส่วน ข. คำนึงถึงประโยชน์ผู้อื่นบ้างแต่ก็ยังอยู่ในขอบเขตจำกัดเฉพาะญาติมิตรพวกพ้องของตนเอง ซึ่งการประพฤติแบบ ข. ก็เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตัวเองยิ่งๆ ขึ้นไปนั่นเอง เพราะเมื่อกลุ่มญาติมิตรพวกพ้องของตนได้ประโยชน์ตนเองก็จะพลอยได้รับประโยชน์ไปด้วย ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม คำตอบ (๑) และ (๒) แสดงให้เห็นว่า พุทธจริยศาสตร์เถรวาทไม่ใช่ทั้ง ก. และ ข.

ในบทความนี้ ได้แบ่งพุทธจริยศาสตร์เถรวาทออกเป็น ๒ ระดับ ซึ่งแบ่งตามนัยที่ท่านจัดธรรมไว้เป็น ๒ ประการ คือ โลกียธรรม และโลกุตตรธรรม อย่างแรกนอกจากจะหมายถึงหลักคำสอนในขั้นพื้นฐานเพื่อให้ชาวบ้านทั่วไปมีความเป็นอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขแล้วยังหมายถึง มนุษย์ปุถุชนหรือชั้น ๕ ที่ยังมีกิเลสอยู่ ซึ่งโลกียธรรมนี้มีไม่จำกัดและมีทั้งที่เป็นกุศลธรรมและอกุศลธรรม ส่วนอย่างหลัง หมายถึง มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ซึ่งเป็นกุศลธรรมล้วนๆ และมีเพียง ๙ ประการนี้เท่านั้น ด้วยเหตุที่ในระดับโลกุตตระมีแต่กุศลธรรม ผู้กระทำการใดๆ ในระดับนี้จึงเป็นกุศลกรรมเท่านั้น และผู้ที่ทำกรรมดีในพุทธศาสนาย่อมเป็นบุคคลที่ไม่เห็นแก่ตัวหรือไม่แสวงหาประโยชน์ตนฝ่ายเดียว ดังนั้น คำสอนในระดับนี้จึงไม่อาจจัดได้ว่าเป็นอานิยม ส่วนคำสอนในระดับโลกียะแม้ว่าจะมีทั้งฝ่ายดีและชั่ว พุทธศาสนาก็สอนให้นำฝ่ายดีมาปฏิบัติและละทิ้งสิ่งที่เป็นความชั่วแก่ตนเองและผู้อื่นโดยนัยนี้ พุทธจริยศาสตร์เถรวาทพระดับโลกียะก็สอนให้ทำแต่กรรมดี ดังจะเห็นได้จากหลักธรรมที่ยกมาแสดงไว้แล้วเช่นคำสอนเรื่องทาน

ศีล ภavana เป็นต้น อันแสดงให้เห็นว่าพุทธจริยศาสตร์เถรวาทพระดับโลกียะก็ไม่อาจจัดได้ว่าเป็นอานิยม จริงอยู่แม้ว่าในระดับนี้จะมีคำสอนบางประการที่ดูเหมือนว่าจะสอนเน้นหนักให้แสวงหาเฉพาะประโยชน์ตน แต่ก็ไม่ใช่เพียงพอที่จะสนับสนุนให้สรุปว่าคำสอนในระดับนี้เป็นอานิยม เพราะไม่ใช่คำสอนหลักที่สอดคล้องกันทั้งระบบ อาจจะเป็นคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงสอนด้วยวัตถุประสงค์บางอย่างแก่บุคคลบางคนในบางโอกาสเท่านั้น

จากการศึกษา แม้จะมีคำตอบเป็น ๒ ประการ ก็สามารถทอนลงมาเหลือเพียงข้อเดียวได้ คือ พุทธจริยศาสตร์เถรวาทไม่เป็นอานิยม แต่ที่แยกเสนอเป็น ๒ ประการนั้น เพื่อชี้ให้เห็นรายละเอียดปลีกย่อยบางประการระหว่างโลกียะกับโลกุตระเท่านั้น เช่น โลกุตตรธรรมเป็นกุศลธรรมเท่านั้น โดยนัยนี้ จึงไม่มีส่วนเลยในอันที่จะสอนให้เห็นแก่ตัวหรือแสวงหาเฉพาะประโยชน์ตน ส่วนโลกียธรรมนั้นมีมากมายมีทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล มีบางคำสอนที่ใกล้เคียงกับอานิยม แต่คำสอนส่วนมากแตกต่างหรือขัดแย้งกับอานิยม กล่าวคือ โดยระบบคำสอนในระดับโลกียะแล้วไม่อาจจัดได้ว่าเป็นอานิยม ด้วยเหตุผลโดยย่อๆ คือ คำสอนในระดับนี้มุ่งให้แต่ละคนอยู่กันอย่างปกติสุขภายใต้หลักธรรมที่สอนให้ช่วยเหลือเกื้อกูลและเคารพในสิทธิของผู้อื่น เช่น การปฏิบัติตาม ศีล ๕ อันเป็นพื้นฐานให้ได้บรรลุนิพพานขั้นสูงและประโยชน์อย่างยิ่งตามสมควรแก่อัตภาพของตน จะเห็นได้ว่าระบบพุทธจริยศาสตร์เถรวาททุกระดับที่บทความนี้ได้นำเสนอไปแล้วล้วนแล้วแต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานอันเดียวกัน คือ มาจากการตรัสรู้หรือสัจจธรรมของพระพุทธเจ้า ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์ทุกระดับจึงมีจุดมุ่งหมายสูงสุดอย่างเดียวกัน คือ ดับความทุกข์ให้มนุษย์ได้ แต่ในขั้นตอนของการปฏิบัติเพื่อไปสู่จุดหมายนั้นอาจแตกต่างกันหรือนับซ้ำกว่ากัน แต่โดยหลักการก็คือโลกียะเป็นพื้นฐานไปสู่โลกุตระ นี่คือการสอดคล้องกันในระบบพุทธจริยศาสตร์ที่เป็นส่วนเสริมเติมเต็มให้แก่กัน โดยมีจุดหมายสูงสุด คือ หลุดพ้นจากความทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง

การอ้างอิง

๑. ที. ม. ๑๐/๒๑๖/๑๓๔. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๒. อจ. อญฐก. ๒๓/๕๔/๒๓๔-๕. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐; พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๓๘.
๓. อจ. ทสภ. ๒๔/๙๑/๑๔๒-๗. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๔. พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), *ธรรมมัญญชีวิต* (กรุงเทพมหานคร: สันประสิทธิ์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๔๑-๒.
๕. ที. ปา. ๑๑/๒๑๑/๑๓๒; ๓๑๓/๒๐๖; อจ. จตุกก. ๒๑/๓๒/๓๗-๘. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๖. อจ. อญฐก. ๒๓/๓๖/๑๙๘-๙. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๗. อจ. ปญจก. ๒๒/๑๗๑-๔/๑๙๒-๔. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๘. ที. ปา. ๑๑/๓๒๔/๒๑๖. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๙. Diogenes Laertius, *Lives and Opinions of Eminent Philosophers*, tr. R.D. Hicks, 10-131-2. อ้างถึงในพระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), *ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก* (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๓๗), หน้า ๒๖๒-๓.
๑๐. A.E. Taylor, "The Ethical Doctrine of Hobbes," quoted in D.P. Gauthier, *The Logic of Leviathan* (London: Oxford University Press, 1969), p. 27.
๑๑. Alasdair Macintyre, "Egoism and Altruism," *Encyclopedia of Philosophy* 2 (1967) : 463.
๑๒. Thomas Hobbes, *Elements of Law*, Part I, ch. 14, sec. 6, pp. 54-5, quoted in Thomas Hobbes, *Leviathan*, ed. C.B. Macpherson (Middlesex, England: Penguin Book, 1968), p. 42.
๑๓. Leo Strauss, *The Political Philosophy of Hobbes*, tr. Elsa M. Sinclair (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1961), p. 15.
๑๔. Jesse Kalin, "In Defense of Egoism," in D.P. Gauthier, ed., *Morality and Rational Self-Interest* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1970), pp. 64-5.
๑๕. ส. ส. ๑๕/๑๐๓/๖๘. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๑๖. จ. ธ. ๒๕/๑๖๖/๔๖. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๑๗. ส. นี. ๑๖/๒๒/๒๙. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๑๘. จ. ขา. ๒๗/๗๔-๕/๒๖๒. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๑๙. จ. ม. ๒๙/๑๗๗/๓๕๗-๘. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๒๐. อจ. จตุกก. ๒๑/๙๔/๑๐๘. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๒๑. อจ. จตุกก. ๒๑/๙๖-๙/๑๐๙-๑๑๒. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.

๒๒. ชู. ธ. ๒๕/๑๕๘/๔๕. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๒๓. ชู. ธ. ๒๕/๑๖๕/๔๖. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๒๔. M. Weber, *Religion of India* (New York: 1958), p. 213, อ้างถึงใน ส.ศิวัรักษ์, *พุทธทัศนะเพื่อการสร้างสรรค์สังคมใหม่* (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๗๒.
๒๕. M. Ninananda Bhikkhu, 'The Right Knowledge of the Path to Bliss,' *Light of the Dhamma*, I, No. 3 (April, 1953), 7, 12, quoted in Winston L. King, *In the Hope of Nibbana* (Lasalle, IL: Open Court, 1981), p. 71.
๒๖. Winston L. King, *In the Hope of Nibbana*, p. 72.
๒๗. T.R.V. Murti, *The Central Philosophy of Buddhism* (London: George Allen & Unwin, 1960), p. 263.
๒๘. อ้างใน วิทย์ วิศุทเวทย์ และ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, *พระพุทธศาสนา* (ส ๐๔๑๓) (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๗), หน้า ๖.
๒๙. อัง. ปญจก. ๒๒/๕๔/๖๑-๒. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๓๐. พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), *รากฐานพุทธจริยศาสตร์สำหรับสังคมไทยร่วมสมัย*, แปลโดย วีระ สมบูรณ์, หน้า ๑๖-๗.
๓๑. Winston L. King, *In The Hope of Nibbana*, p. 144.
๓๒. พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), *รากฐานพุทธจริยศาสตร์สำหรับสังคมไทยร่วมสมัย*, แปลโดย วีระ สมบูรณ์, หน้า ๓๒.
๓๓. ชู. ธ. ๒๕/๘๔/๓๒. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๓๔. ม. ม. ๑๒/๘๗/๖๐-๖๑. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๓๕. สรุปความจาก K.N. Jayatilleke, *Ethics in Buddhist Perspective* (Kandy: BPS., 1972), pp. 48-9; 64-6.
๓๖. ส. ม. ๑๙/๓๘๕/๑๔๗. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.
๓๗. S. Tachibana, *The Ethics of Buddhism* (London: Curzon, 1981), p. 67.
๓๘. Phra Medhidhammaporn (Prayoon Mererk), *Buddhist Morality* (Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press, 1994), pp. 112-3.